

## SZEMLE — ISMERTETÉSEK

### A magyar—szovjet régészeti együttműködés magyar őstörténeti vonatkozású munkálatai\*

Az akadémiai egyezmény keretében folyó magyar—szovjet régészeti együttműködés immár négyéves múltra tekinthet vissza. Az együttműködés kiterjed a Magyarország régészetét összefoglalóan áttekinthető, három kötetesre tervezett, orosz nyelvű mű kiadására, melyet javarészt magyar szakemberek írtak, ezenkívül kölcsönös régészeti munkaértekezletek megrendezésére és közös feltárásokra a Szovjetunióban és Magyarországon egyaránt.

Hosszú évek szívós előkészítő munkálatai nyomán 1975-ben került sor először közös régészeti feltárásokra. A fő célunk az, hogy a magyar őstörténettel kapcsolatban álló emlékeket kutassunk fel, részt vegyünk azok feltárási és feldolgozási munkálataiban.

A szovjet fél, a SzUTA Régészeti Intézete 1975-ben igen nagy jelentőségű régészeti objektumnak, az ún. Majackoje várnak (Voronyezsi terület) a közös ásását hozta egyelőre javaslatba ilyen célra. Ezt örömmel fogadtuk el, egyrészt mivel az említett település annak a kultúrának a névadója, amellyel őseink igen szoros kapcsolatban állottak<sup>1</sup> — ez a szaltovo—majackojei kultúra — másrészt pedig azért, mert tudvalevőleg a magyarok a Don folyó völgyének környékén laktak a 9. században (Dentumogeria). A feltárások vezetőjéül szovjet részről Sz. A. Pletnyovát, a moszkvai Régészeti Intézet osztályvezetőjét jelölték ki (helyettese 1977-től kezdve G. J. Afanaszjev kandidátus lett), aki a nevezett kultúra vizsgálatának vezető szakembere, annak egész monográfiát szentelt<sup>2</sup>. Magyar részről évente háromtagú munkacsoport utazhatott ki a feltárásokra.<sup>3</sup> Az ásatación kívül alaposan tanulmányozhattuk a voronyezsi Területi Tájékutató Múzeum gyűjteményeit is, amely jelentős leletcsoport megismerésére vezetett. Olyan (1900-ban Bujlovka falu mellett feltárt) sírleletet őriznek ugyanis ott, amely esetleg őseink hagyatéka.<sup>4</sup>

\* Ez a beszámoló az Urálistikai Komplex Bizottság 1977. október 17-i ülésén hangzott el Fodor István tartalmas előadásával egyidejűleg. Az utóbbit is közölni fogjuk, amint a kéziratot megkapjuk. — A fel. szerk.

<sup>1</sup> BÁLINT Cs., A szaltovo-majackojei kultúra avar és magyar kapcsolatairól. AÉ 102 (1975): 52—62.

<sup>2</sup> От кочевий к городам. МИА 142. Москва 1967.

<sup>3</sup> A munkacsoport vezetője ERDÉLYI ISTVÁN régész, tagjai 1975-ben KOVÁCS LÁSZLÓ régész, ERDÉLYI BALÁZS építészmérnök; 1977-ben (1976-ban a feltárások szüneteltek) SZABÓ JÁNOS GYÖZÖ régész, ERDÉLYI BALÁZS; 1978-ban ERDÉLYI BALÁZS, SUGÁR LAJOS fényképész.

<sup>4</sup> Publikációja az Alba Regia évkönyvben 1978-ban jelent meg Székesfehérvárott, ERDÉLYI I. tollából: A verebi honfoglalás kori sírlelet Don-menti analógiái.

A továbbiakban áttekintjük a Majackojében folyt közös feltárások problematikáját és beszámolunk egyes, számunkra különösen fontos tudományos eredményeiről.

Az erődöt és a mellette levő települést még a múlt század végén kezdték el tanulmányozni az orosz régészek. Viszonylag nagyobb feltárásokat ott A. I. Miljutyin, majd főleg N. J. Makarenko végzett,<sup>5</sup> a 20. sz. elején. A Nagy Október Forradalom után azonban ezeket a feltárásokat nem folytatták tovább. Maga az objektum a Tyihaja Szoszna folyócska jobb partján, 60 m magasra emelkedő plató peremén helyezkedik el. A vár maradványain kívül (falait javarészt a kozák telepesek már a 16–17. században elhordták), hatalmas kiterjedésű (több hektárnyi) erődítménytel település nyomai is megtalálhatók itt, 1975-ben pedig a hozzá kapcsolódó temetőt fedezték fel. A közös feltárások mindhárom részterületen egyidőben indultak meg. A temető feltárásait V. Sz. Fljorov (Doni Rosztovból) vezeti, a települését pedig A. Z. Vinnyikov docens (a voronyezsi Állami Egyetem régészeti kabinetjének a vezetője) irányítja. Az említetteken kívül a feltárásokon még több szovjet szakember vett részt. Pl. 1975-ben a Harkovi Állami Egyetem részéről V. K. Mihejev docens, a leningrádi Állami Ermitázs kiküldetésében pedig A. P. Pokrovszkaja régész is közreműködött (az utóbbi 1978-ban is).

A feltárásokat több körülmény nehezíti meg. Egyrészt az, hogy a II. világháború alatt a magyar állások át- meg átszabdalták a vár területét, másrészt pedig, hogy a közelben nincs elektromos vezetékek, így a nagyszabású tábor részére vagy a feltárások földmunkáinak gépesítésére nem használható elektromos áram. A közelben kis település (Gyivnogorje) helyezkedik el, amely tulajdonképpen termelőszövetkezeti központ csupán.<sup>6</sup>

A vár, a település és a temető területén ez ideig három ásatási idény alatt több mint 6000 m<sup>2</sup>-nyi terület lett feltárva. Az ásatás főbb eredményei a következők: a vár területének közepén, valamint az ún. citadellában és belül a DNy-i saroknál folytak főleg a feltárások, feltárásra került továbbá a kapubejárat (1977) és a tőle jobbra eső fal vonulata egészen a sarokig (1978). Bástyákat a falakon sem régebben nem fedeztek fel, sem pedig mi nem találtunk, a falak szélessége az alapoknál kb. 5 m volt. Külső és belső oldalait nagyméretű, helyben bányászott és kifaragott kőtömbökből rakták fel, minden kötőanyag nélkül (csak egy vékony, talán antiszeizmikus réteg volt fedezhető kb. 1 m magasságban. A falak belsejét kötőmelékkel, faragatlan kődarabokkal töltötték ki, eredeti magasságuk legalább kb. 6 m lehetett. Tekintettel a krétaszzerű, puha mészkő nagymérvű nedvszívó képességére, a falakat egész hosszukban valószínűleg deszkával fedett tető boríthatta és esetleg még belső gyilokjáró is kapcsolódott hozzájuk. Megtaláltuk a fal peremén állott pártakövek több példányát is. A kapu előtt farkasverem volt kiépítve. A kapuhoz vezető úton jól kivehetőek voltak a kocsikerekek által egykor bevágott nyomok. Az erőd jobb sarkában volt kiépítve, keskenyebb, gyengébb falazattal az ún. citadella. Feltehetőleg ezen belül állhattak a vár urának és közvetlen környezetének a lakóépületei. Maga a várudvar sem volt

<sup>5</sup> Н. Макаренко, Археологические исследования 1907–1909 годов. ИАК 43. Санкт Петербур 1911. 1–47.

<sup>6</sup> Az említett plató oldalába vájva két régi remeteség („barlangkolostor”) is található a közelben. Ezek felmérését és előzetes publikációját is elkészítettük: ERDÉLYI B., Barlangkolostorok a Don völgyében és a Dunakanyarban. Dunakanyar Tájékoztató 1977) 2: 6–14.

teljesen üres, az ÉK-i részen szintén házak állottak, azonos típusúak azokkal, amelyeket a településen feltártak. Ezekre a belső házakra már N. J. Makarenko is felfigyelt és egyeseket fel is tárt. Számunkra legérdekesebbek a fal egyes kőtömbjein talált karcolatok, rajzok és írásjelek. Ilyeneket már a század elején is találtak, de 1978-ban egy több mint száz írásjelet tartalmazó, négy sorból álló (3 + 1) feliratot fedeztek fel az egyik kőtömbön. Ez nem volt befalazva. Rendkívül fontos emlék ez a kelet-európai kazár írás megfejtése szempontjából. Előreláthatólag G. Sz. Kljastornij leningrádi orientalista fogja majd feldolgozni. Jól beleillik azoknak a már régebből ismert doni feliratos emlékeknek a sorába, amelyeket Novocserkasszkból és máshonnan ismerünk és amelyek részben a nagyszentmiklósi kincslelet rovásfeliratai, illetve a székely rovásírás felé vezetnek bennünket. A majackojei várból előkerült régebbi feliratokat részben iráni (alán), részben pedig türk (kazár) írásnak minősítették és próbálták olvasatukat adni. Ezek azonban a most megtaláltnál jóval rövidebbek.

A településen eddig több mint 20 építményt találtak meg és tártak fel 1975—1978 között. Vannak köztük bonyolultabb, fejlettebb, pallókból ácsolt házak maradványai, tűzhelyekkel vagy kemencével és vannak köztük ún. kis raktárápületek is, melyek egy részét, mint kiderült (másodlagosan) temetkezési helyül használtak fel, azaz a mészkőbe lemélyített aljú épület oldalfalaiba vájtak be sírkamrákat. Ezekből is már többet sikerült feltárni, sok értékes lelettel, mert nem voltak kirabolva. A házak másik csoportja alig a földbe mélyített, szinte felszíninek mondható épület volt, talán nyári lakóház. A házak és raktárak mellett (a nagyméretű gabonásvermeken kívül) még szentélyek vagy inkább közösségi épületek állottak. Eddig két ilyen építmény maradványait sikerült megtalálni (1977—1978). Az épületek grafikus rekonstrukciója a magyar kutatók feladata, de részt veszünk a vár készülő, nem csekély feladatot jelentő grafikus helyreállított képének kidolgozásában is. A várban és a településen nagyszámú állatsontanyag került elő, ezek feldolgozása is ránk vár még. Ez utóbbiaknak döntő jelentősége lehet az ott élt állattenyésztő-földművelő népesség gazdálkodási képének megrajzolásában.

Végül még néhány szót a temetőről. Mint kiderült, ez a közeli horhosban felfedezett (1975) katakombatemető az objektum igazi nagy temetője, mert a régi ásatásokból eredő sírok szinte mind „raktárápületekben” kialakított temetkezések voltak. A katakombás temetkezés — de nem kizárólag — az alánokra volt jellemző a 8—9. században. A temetőben levő sírok (kb. 80 sír van feltárva) mind ki voltak már rabolva. A megmaradt leletek egy része (gyűrűk, fülbevalók bizonyos típusai) egyes hazai honfoglaláskori ékszerekre emlékeztet. Az embertani anyag, az ásatáson is részt vevő T. Sz. Konduktorova antropológus szerint, közel áll egyes honfoglaláskori szériákhoz. Akárhogyan is áll a dolog, ez az a népi közeg, mellyel őseink a 9. században ezen a tájon részben érintkezettek. A vártól É-ra a szlávok (vjaticsok) földje terült el,<sup>7</sup> az erődöt építő alánok (?) és a szlávok között volt érintkezés, erre utal a régészeti anyag. Az idén (1978) egy mordvin típusú ékszer is előkerült az egyik sírból a település területén. A mordvinok lakóterülete akkoriban innen ÉK-re feküdt. Felvetődik a kérdés, kié volt a vár és a település a 8—9.

<sup>7</sup> A. H. Москаленко, Городище Титчиха. Воронеж 1965.

<sup>8</sup> С. А. Плетнёва, Работы советско-венгерской Экспедиции. АО 1975 г. Москва 1976. 80—81. és uo. uő és munkatársai АО 1977 г. Москва 1978. 77—78.

században? Talán az alánoké, akikre a kerámia döntő többségének típusai utalnak, vagy esetleg alánoké és bolgároké, mivel előfordulnak itt olyan edény-típusok, amelyek a szaltovo-majackojei kultúra bolgár variánsa felé mutatnak. Felvetődött az a megoldás is, hogy a várat a bolgárok építették. 1978-tól kezdve a közös feltárások szovjet–magyar–bolgár régészeti expedíció keretében folytatódtak. A szovjet fél ugyanis a bulgáriai Pliszkában is ását, ahol megtalálták azokat a korai bolgár építményeket, melyek egynémelyike szerintük rokonságot mutat a majackojei várral. Egy bizonyos, hogy a vár és a település egyidős és kazárkori. Típusában nem áll egyedül, hasonló hozzá a szaltovói (Harkov közelében), a Sarkellel szemben állt (jobb parti) kőerőd is stb. Közös kutatásaink az igen erős alán–magyar kapcsolatok felderítése szempontjából fontosak elsősorban, de a kazárkori kultúra egészének, a kelet-európai házak fejlődéstörténetének szempontjából is lényegesek. Ennek részese, szereplője lehetett a honfoglalás előtti magyarság is, melynek emlékei után tovább nyomozunk a Szovjetunió területén.

ERDÉLYI ISTVÁN

### Benkő Loránd: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei

Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 392 l. + 7 fénykép

1. Aligha lehet kétséges, hogy — mint e nagy monográfiájában Benkő Loránd 10. l.) is megállapítja — a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak mindmáig a Halotti Beszéd és Könyörgés, a Königsbergi Töredék és Szalagjai, az Ómagyar Mária-Siralom valamint a Gyulafehérvári Sorok az alapjai, amelyek mind az Árpád-kor második feléből származnak. Ezek közül, mint közismert, a Halotti Beszéd és Könyörgés már a 18. század végén előkerült. Ezekre először 1770-ben terelődött a figyelem, amikor szövegüket — Faludi Ferenc olvasatával és megjegyzéseivel — Demonstratiójában SAJNOVICS teljes egészében közölte. Majd száz évvel később, 1863-ban került sor a Königsbergi Töredéknek és Szalagjainak a fölfedezésére. Így, amikor ZOLNAI GYULA 1894-ben közzétette nyelvemlékeinket a könyvnyomtatás koráig bemutatató és elemző munkáját, Árpád-kori összefüggő magyar szövegeimlékeink közül még csupán e kettőt vehette számba. A Gyulafehérvári Sorokat felfedezőjük, VARJÚ ELEMÉR csak ezután, 1898-ban mutatta be. Az Ómagyar Mária-Siralom szövege, mint tudjuk, 1923 elején vált ismeretessé, s így a JAKUBOVICHTÓL és PAISTÓL nagy gonddal összeállított és 1929-ben közzétett Ómagyar olvasókönyvbe már ez is bekerülhetett. E becses nyelvemlékeink a maguk összességében tehát már több mint fél évszázad óta állnak kutatóink rendelkezésére. Már a század eleji nyelvész-nemzedék sok kimagasló alakja foglalkozott is velük. Közülük elég itt SIMONYI, ZINNYEI, ZOLNAI, ERDÉLYI és TRÓCSÁNYI nevét megemlítenünk. 1945-ig a HB-re és Kre, valamint az ÓMS-ra vonatkozó olvasataival Pais (1942), főként ezekhez fűződő agyarázataival MÉSZÖLY (1926, 1944), a tatárjárásig keletkezett szövegeink helyesírásak vizsgálatával pedig KNIEZSA (1928) gyarapította nyelvészeti ismereteinket, míg ORVÁTH JÁNOS (1931) irodalomtörténeti szempontból elemezte újszerűen e becses emlékeinket. A második világháború vége óta eltelt több mint három és fél évtized óta e szövegek egészének helyesírásával összefoglalólag csupán Kniezsa (1952), nyelvi és stiláris problémáival pedig csak Mészöly (1958) foglalkozott. Monografikus földolgozásban is — B. LŐRINCZY ÉVA érdeméből (1953) — csupán a KT. és Sz. részesültek.

Régóta érzett hiányt pótolhat Benkő Loránd, amikor a MNy. 73–74. évfolyamában előzetesen megjelent négy értekezése után e szövegeimlékeink egészére vonatkozó évtizedes kutatásainak teljes foglalatát tárta elénk e nagyszabású monográfiájában. Ez a mű — több szempontból is — igen jelentős. Fontos először is azért, mert nemcsak ismereteti és összegezi az eddigi eléggé szétszórt és gyakran csupán ötletszerű kutatások eredményeit, hanem ezek biztos ítélőképességről tanúskodó bírálatát is adja. Ebbéli erényeit a szerző már mint a TESz. főszerkesztője is csillogtatta. A lényeglátásnak és a csalhatatlan kritikai érzéknek ehhez fogható adományával az előttünk járt magyar nyelvésznemzedék tagjai közül csupán Bárczi és Kniezsa tűnt ki. Benkőt azonban ezen kívül az is jellemzi, hogy nemcsak mások tévedéseit képes felismerni, hanem saját korábbi nézeteinek esetle-

ges fogyatékoságait is. E ritka tudósi erény régebbi nyelvészeink közül főleg Melichet jellemezte. Mindezekhez járul azonban még az is, hogy szerzőnk figyelme a tőle vizsgált problémáknak minden lehetséges mozzanatára kiterjed, s miközben állásfoglalását mindig igen körültekintően fogalmazza meg, nagy leleményességgel új magyarázati lehetőségeket is fölvet.

2. E szerencsés adottságok a kötet minden részében élénk tűnnek. Így már a bevezető fejtegetésekben is, ahol a szerző a tekintetben foglal el határozott és véleményem szerint teljesen megnyugtató álláspontot, hogy e szövegeink másolatok-e, vagy eredeti fogalmazványok. Csak helyeselnünk lehet azt a megállapítást, hogy minél régebbi egy-egy szövegemlékünk, annál valószínűbb, hogy csupán másolat, hiszen „csak véletlenszerű különlegesség volna, ha legkorábbi szövegeink valamelyike is a szövegalkotótól való eredeti példánynak minősülne” (21). Ezek az emlékek szerinte azért sem lehetnek eredeti fogalmazványok, mert írásuk folyamatos, s mert rendszerint csupán vendégszövegek a többféle szövegegységből szerkesztett latin kódexekben. A gyakori leírási hibák és kihagyások szintén másolási vétségnek tekinthetők. Helyesírásuk is rendkívül archaikus, ami ugyancsak arra vall, hogy korábbi időkből valók, mint befogadó kódexaik. Aligha kétséges tehát, hogy e szövegek mind másolatok. Ez az érvelés alapján véve teljesen meggyőző. Egy ponton azonban mégis kétségeink lehetnek. Benkő szerint az ÓMS. másolati voltát a versleírás folyamatos módja is bizonyítja, mivel nemigen valószínű, hogy maga a fordító „a versformát teljesen elhanyagolva, ömlesztett szövegrögzítéssel írta volna le művét” (22). Tudjuk azonban, hogy a versek sorok szerinti írása a kéziratokban csak jóval később vált szokássá. Így a Biblia ma használatos versbeosztását is csak R. Estienne párizsi nyomdász kezdeményezte 1557-ben, s a bibliai versbeosztást nálunk csupán Károli Gáspár honosította meg 1590-ben.

Ezzel kapcsolatban azt is meg kell jegyeznünk, hogy mind külföldön, mind pedig nálunk is a szövegbeli központozás vizsgálatát a kutatók igen elhanyagolták. Egyelőre még csupán annyit tudunk, hogy a középkori másolók a kéziratokban csak kevés írásjelet használtak.

Az ókori görög és latin szövegekben az írásjelek a mondatok kőlonjainak és kómmáinak a határait jelölték, a középkorban pedig a pontok, vesszők és vonások eleinte főleg a gregorián egyházi énekek szövegében tűntek föl, az egyes dallamegységek kezdetének és végének jeléseként. Sajnálatos, hogy nyelvészeink a régi magyar szövegek központozásának vizsgálatával szinte alig törődtek (vö. mégis Pásztor: MNy. 72: 188—194), s hogy a kézirati hagyományozás valamint a szerzőség bonyolult kérdéseinek megvitatásakor a központozást és a tagolást többnyire figyelmen kívül hagyták, pedig ezeknek gyakran perdöntő szerepük lehetett volna.

A szóban forgó másolati példányok eddigi datálásával szerzőnk általában egyetért. Az eddigi felfogást csak egy ponton módosítja. Szerinte az ÓMS. másolati szövege korábbra tehető: a 13. század második felének elejéről való lehet. Maguk az eredeti fogalmazványok pedig mind az Árpád-kor utolsó harmadában (kb. 1175—1260 között) keletkezettek, így ezek egy viszonylag szinkrón nyelvi állapot tükröződései.

Lehetséges, hogy ez az emlékcsoport eredetileg nem négy összefüggő szövegegységet, hanem ennél többet alkotott. Erre főleg a HB. és K., valamint a KT. és Sz. egymáshoz való, nem szükségszerű, ill. nem elég szoros viszonya alapján következtethetünk. Ezeket azonban — Benkővel egyetértve — nyelvük állapotának egységessége miatt mégis eléggé összetartozónak tekinthetjük.

Igen fontos kérdés, hogy e szövegek mind kizárólag élő beszédbeli felhasználatra készültek-e, s hogy milyen szorosan kellett követniük latin mintáikat. Helyesnek látszik Benkőnek az a következtetése, hogy e fontos emlékeink mindegyike a szóbeliség felé mutat, bár azt — tőle eltérően — kevésbé hiszem, hogy az ÓMS.-at valaha is énekelték templomainkban. RAJECZKY BENJÁMIN velem szóban közölte pár évvel ezelőtt ebbeli kételyét.

Ha majd nálunk — remélhetőleg a közeljövőben — megteremtődnek a magyar történeti szövegtan vizsgálatának feltételei, rendszeresebben és módszeresebben kell majd kutatnunk, hogy mik voltak (lehetek) azok a latin szövegminták, amelyeket híven, szó-ról-szóra, szinte filológiai pontossággal kellett anyanyelvünkön tolmácsolni, s melyek azok, amelyeket szabadabban, s többféle módon is lehetett fordítani, illetőleg magyar szövegek szerkesztése során fölhasználni. A Miatyánk, a Hiszekegy, az Údvözlég, s maga a Biblia szövege a lehető legpontosabb fordítást kívánta. Árpád-kori magyar szövegemlékeink közül nyilván egyik sem tartozhatott ebbe a csoportba, mint ezt — helyesen — Benkő is felismerte. De — főleg TARNAI ANDOR fontos kezdeményezése nyomán — csak legújában indult meg annak a vizsgálatára, hogy milyen mértékben és hogyan hatot-

tak a latin minták a magyar írásbeliség kialakulására, s hogy a latin lexikális és szerkezeti elemek fokozatosan hogyan váltak magyarrá, önállóan fölhasználhatóvá, változtatható formuláris készletté. Ma még minderről csak keveset tudunk, s így Benkőnek is be kellett érnie azzal a lényegre tapintó megállapítással, hogy a magyar nyelvű írásbeliségben — a szó szerinti fordítás fokozódó követelményei miatt — a középkor vége felé egyre hívebben kellett követni a latin mondatalkotást (367).

3. A szövegtagolás és díszítés módozatait Benkő szintén igen gondosan és árnyaltan elemzi. Megállapításai nem szorítkoznak az eddigi kutatások eredményeinek pusztá számbevételére. Számos új és fontos megfigyelést is találunk ezek között, főleg a ritmikára, a rímelésre, a gondolati párhuzamokra, a színinima-halmazára, a névmások használatára vonatkozólag (362—378). Valószínű, hogy a nem túlságosan távoli jövőben a történeti szövegnyelvi kutatások feleletet adnak majd azokra a kérdésekre, amelyeket az irodalomtörténész HORVÁTH JÁNOS, a klasszikus filológus HORVÁTH JÁNOS valamint HARMATTA JÁNOS, továbbá MEZEY LÁSZLÓ és legújabban TARNAI ANDOR vetettek föl a mintául szolgáló latin szövegszerkesztés és az ezt követő magyar szövegformálás kapcsolataira vonatkozólag. Valószínűleg igazolódni fog az a legújabban főleg Tarnaitól hangsúlyozott, s Benkőtől is helyeselt megállapítás, hogy e korai szövegek alkotói még aligha szó szerint fordítottak, hanem eléggé elszakadtak latin mintáiktól (358). Másfelől — mint erre Benkő is felhívja figyelmünket — azzal is számolnunk kell, hogy ezeknek az emlékeinknek a forrásai nemcsak latin alapszövegek és magyar előzmények, hanem egyéb, egyelőre még földerítetlen minták is lehettek (359). Ha a költői szövegalkotás olyan ősi eszközeinek a fejlődését, mint amilyen egyebek között a párhuzamosság, egész Kelet-Európára kiterjedő összefüggéseiben vizsgálják majd a kutatók, figyelembe véve a Benkőtől is többször említett költői és stilisztikai univerzálékat is, e szövegcsoport hátteréről lényegesen többet tudunk majd.

Azt azonban már most bizvást állíthatjuk, hogy példának okáért a Gray-kódex latin szövegei a HB. megalkotójának nemcsak tartalmi anyagot adhattak, mint SZABOLCSI BENCE nyomán Benkő is hiszi (370), hanem formai és művészi indítékokat is, mint másutt kifejtettem. E latin szöveg ugyanis az eddigi hiedelmekkel ellentétben raffinált, művészi próza, amelyben számos költői eszközt, sőt rímeket is találhatunk.

Előbbre juthatunk akkor is, ha jobban figyelembe vesszük, amit az irodalomtörténész Horváth János — inkább csak futólag — már 1928-ban emlegetett, hogy ti. a nálunk is mintául szolgáló középkori latin versek nem időmértékesek, hanem hangsúlyosak voltak. Így ezek nem akadályozták, hanem inkább segítették a nyelvünk ősi sajátosságaival teljes összhangban álló magyar versritmus kibontakozását, azon — nem éppen lényeges — finom különbségek ellenére, amelyek a latin és magyar szó-, ill. szólamhangsúly, valamint a rímelési lehetőségek között is mutatkoznak. (Mindezekre vö. RAJÁZS JÁNOS, *Magyar deáksg.* Budapest 1980. 486 kk.)

4. Tömör volta ellenére is sok tanulságos észrevételt tartalmaz a terminológia sajátos elemeit tárgyaló fejezet (379—381). Igen lényeges a szerzőnek az a megállapítása, hogy szövegeink szerzői nagy mértékben törekedtek a kifejezésbeli változatoságra (381). A további kutatások feladata lesz majd annak a földerítése is, hogy a szókölszónéseken túlmenően főleg tükörszavak és kifejezések megalkotásával hogyan gazdagodott e korbéli nyelvünk szó- és szóláskincse. Az ilyen vizsgálatok terén — BETZ fontos kezdeményezései nyomán — az utóbbi harminc évben főleg a németek mutattak példát. Nálunk eddig — KISS LAJOS érdeméből — szláv mintájú tükörszavaink és szólásaink kutatása lendült föl. Az ilyen jellegű latin indíttatás vizsgálata viszont alig-alig haladt eddig előre

5. Minden eddigi közlésnél lényegesen jobbák és olvashatóbbak e szövegemlékeinknek Benkőtől készítettett fényképei, bár minden tekintetben korszerű, új másolatokat nem tudott beszerezni. Ahol lehetett, színes képeket is közöl, s egyes emlékekről, ha szükséges volt, kettőt is. (A másolatok száma 14.)

A transliteráció tekintetében általában követte elődeit, de néhány új és ötletes megoldást is javasol, s a szövegpótlás terén is tesz bátor kezdeményezéseket (41).

6. A kötet gerincét az olvasatok és értelmezések, valamint a magyarázó és elemző fejtegetések alkotják. Ezekben különösen sok az új megállapítás, nemcsak a régebbi nyelvészek felfogásához, hanem a szerző korábbi nézeteihez képest is. Olvasataiban Benkő gyakran él a variációs lehetőségekkel, s nem törekszik olyasféle következtetésekre, hogy az azonosnak látszó jelenségek mindig egyforma variációs viszonyban tűnjenek föl (46).

Ezen csak azok akadhatnak fönn, akik nem ismerik eléggé a nyelvtörténeti kutatások bonyolultságát és nehézségeit, s nem tudják, hogy egyértelmű és kizárólagos megoldások e téren aligha lehetségesek. A szerző tudatában van annak, hogy az olvasatok és értelmezések töle javasolt sokfélesége „elbizonytalanítja az eddig biztosnak vélt rendet”, mégis, bátran és igazi tudóshoz méltóan vallja, hogy „a bizonytalan realitás még mindig több s a tudomány számára fontosabb, mint a biztos illúzió” (93). E hitvallásával teljes mértékben egyetértek. Megszívlelhetnék azok is, akik a nyelvi rendszer bonyolultságát feledve, s az egyes mozzanatokat túlságosan leegyszerűsítve igyekeznek tetszetős sémákba gyömöszölni az oda nem illő jelenségeket is. Benkő LAZICZKUST követi, aki már a harmincas években felhívta a figyelmet az Árpád-kori magyar szövegek olvasatainak bonyolultságára (94).

Különösen sok problémát vetnek föl a magánhangzóolvasatok. Annak, hogy a vokálisok ómagyar jelölésében bizonyos betűknek kettős hangértéke volt, Benkő újszerű, s eléggé meggyőzőnek tekinthető magyarázatát adja. Abból indul ki, hogy amikor az ómagyar kor legelején a latin betűs európai írásrendszert átvettük, e jelölési rendszer lehetőségei sok mindenben nem feleltek meg a magyar hangrendszer akkori sajátosságainak. Feltétlenül zavart okozhatott az *e* — *ē*, valamint az *á* — *a* közti különbségek feltüntetése. Az így támadt nehézségeket vagy úgy lehetett elodázní, hogy ezek különbségét figyelmen kívül hagyták, s az előbbi fonémapárt egységesen *e*-vel, az utóbbit pedig *a*-val jelölték, vagy úgy, hogy „felfelé” kellett e különbségeket érzékeltető megoldásokat kieszelni. Így történhetett, hogy az *ē* fonémát az *e* betű mellett *i*-vel, az *a* fonémát pedig az *a* betű mellett *o*-val is jelölték. Egyetértek Benkővel abban, hogy az idegen ajkú íródeákok a magyar *a* fonémát *o*-féle hangként érzékeltették, mint ma is a magyarul tanulók jó része. Olaszországi tapasztalataim ezt teljes mértékben igazolhatják, sőt azt is, hogy az *ē*-t is fölfoghatták *i*-nek. Ha viszont az *a* vokális jelétül az *o* szolgált, az *o* fonéma jele aligha lehetett más, mint az *u* betű. Így, ha az ómagyar *váratok*-féle szóalakokat leírták, az *á* betűjele csak *a* lehetett, az *a* jele *o*, az *o*-é pedig már csak *u*. Tehát: a magánhangzókat jelölő latin betűk mindegyikének legalább is két hangértéke lett: *e* betű = *e*, *ē*; *i* betű = *ē*, *í*; *a* betű = *á*, *a*; *o* betű = *a*, *o* (*ö*); *u* betű = *o*, *ö*, *u*, *ü*. A legtöbb gondot az *ö* hangzó írása okozhatta.

Az ómagyar nyiltabbá válással (labializációval) kapcsolatosan adódó jelölési nehézségek ezeket a bonyodalmakat csak fokozták. Ez az oka annak a zűrzavarnak, amely a magánhangzók jelölését illetően az ómagyar korban lépten-nyomon a kutatók elé tárul, nehezítve amúgy sem könnyű dolgukat. Mégis, behatóan tanulmányozva Benkőnek a tórmorfémákban levő magánhangzók ómagyar kori hangszínére, az *e* és *ē*, az *á* és *a* szembenállására, az *ö* kérdésére, az *í* esetleges meglétére, a magánhangzók időtartamviszonyaira, vagy a kettőshangzókra vonatkozó, mindig kiérlelt, árnyalt és megfontolt megállapításait (89—121), megnyugodhatunk: a legtapasztaltabb és a legilletékesebb szakember kalauzol bennünket ebben a labirintusban, amelyben nálánál jobban ma senki sem tud eligazítani bennünket. Ahhoz, amit ő itt mond, nehéz volna bármit is hozzátenni, sőt ellenérveket sem volna könnyű találni, mivel a szerző a lehetséges ellenvetéseket is szinte mind számításba veszi.

7. Ugyanilyen fölényes és biztos szakavatottságról tanúskodik a morfémák állapotát, a tórmorfémákat és a morfémakapcsolatokat elemző, fontosságának megfelelően legnagyobb terjedelmű, kitűnően tagolt fejezet is (122—287). Az ómagyar tőrendszer jellegét és előzményeit vizsgálva itt Benkő igen alaposan tárgyalja a tövéghangzók meglétét vagy hiányát, a teljes, a lappangó és a csonka tövek viszonyát, a toldalékmorfémák különféle alaki sajátosságait. Különleges figyelmet fordít a szóalakok teljes fonológiai és morfológiai felépítettségére, tekintettel a szótagképződésre, messzemenően felhasználva, értékelve, kiegészítve és példamutatóan rendszerezve az ezekkel kapcsolatos újabb kutatások eredményeit.

A tárgyalás alapja és kiindulópontja — helyesen — az a felismerés, hogy a korai ősmagyarban még a nyiltszótagúság jellemezte az alakfelépítést, s hogy ezt a később fölerősödő zártszótagúság csak az ómagyar korban változtatta meg.

A teljes tövekkel szembenálló csonka tövek elemzése során — igen helyesen — a funkcionális szempontok kerülnek előtérbe. Így — hogy úgy mondjam — szinte észrevétlenül „sorvad el” a sorvadó hangok korábban divatos elmélete, ami egyébként sem magyarózott meg semmit. Ezzel szemben jelentőségének megfelelőleg szerepelnek a magyarázatban az először főleg PAPP ISTVÁNTÓL és KUBINYI LÁSZLÓTÓL, majd e sorok írójától is fölvetett gondolatok, valamint a nyelvállásfoki kiegyenlítődség, továbbá a tőtől a toldalékhoz vonódás elemzésében D. BARTHA KATALINTÓL elért maradandó eredmények. Benkő mindezeket figyelembe veszi, de mindig önállóan és kritikával. Több ponton azonban lénye-

gesen tovább is jut, mint az eddigi kutatók. Különösen jelentős az *intetvinec*, *ildetvitvl*, *kínzotvatul* (HB), továbbá a *kezdetvitul* (KT), *Sciletel[ivi]* (KTSz.), valamint a *ieletvitiben* (GyS)-féle rejtélyes szóalakokra vonatkozó magyarázata. Mint tudjuk, ezek *v*-jét korábban képzőnek tekintették. Benkő minden eddiginél elfogadhatóbb magyarázatot ad ennek az elemnek a szerepére, kifejtve, hogy a fenti alakokban a *-t* főnévképző, a *v* pedig az itt még megmaradt véghangzó jele. Csábító érvelése szerint az utóbbi itt azért maradt meg, hogy így lehetővé váljék a *-t* képzővel alakult főnévi és befejezett melléknévi igenevek alaki elkülönülése, ami, mai formájában, csak később következett be (az *adat*: *adott*; *kezdet*: *kezdeti*-félékben). Ezt a magyarázatot tartom az eddigiek közül a legjobbnak, föladván sajátomat is, amely szerint, a *v* ezekben képző, de nem *v*-nek, hanem *ú*-nak, ill. *ű*-nek olvasandó. Így az *intetvinec* alak olvasata *intetűinek* volna, s persze, ugyanígy a GyS.-beli *Nemzetű-é is nemzetűi*. (Az *ű* — *ű* tehát a mai *nevezetű*-félékben levő képzőelemmel volna azonos). Szerintem jelentéstanilag ez a magyarázat felelne meg legjobban. A bökkenő csak az, hogy a *v* aligha lehetett ekkor a hosszú *ú* ~ *ű* jele, amelyet a HB. tudvalevőleg — következetesen — *u*-vel jelöl. A képzőhalmozás különben régtől fogva igen gyakori az urali nyelvekben, s így magyarázatom egyébként elfogadható lehetne.

A fenti *Nemzetű* Benkő szerint valószínűleg a befejezett melléknévi igenév 3. személyű birtokos személyjeles alakja, mint már Melich is gondolta (150). Egyelőre nincs ennél jobb magyarázat, bár — másokkal együtt — én magam is ezt csak fenntartással tudom elfogadni. E magyarázat fő nehézsége az, hogy ellentétben áll a szerző előbbi megállapításával, amely szerint a *v* mint a tővéghangzó jele a *-t* képzős *n é v s z ó i* származékokat volt hivatva elkülöníteni a melléknévi igenéviéktől.

Örömmel látom, hogy a csonka tövek létrejöttének magyarázatában Benkő is fontos szerepet tulajdonít a gazdaságosságnak, hivatkozva és építve arra a megállapításomra, hogy a beszélők a szóalakok felépítésében gyakran mellőzték a nélkülözhető magánhangzókat s a velük járó külön szótagekat, ami a tővéghangzók eltűnését minden másnál jobban segítette (172). A csonkatővűséggel összefüggő morfológiai jelenségeket erre a felismerésre támaszkodva szintén újszerűen és nagy körültekintéssel vizsgálja (178).

8. A toldalékmorfémákkal és a grammatikai segédszókkal foglalkozó, s fontosságának megfelelően igen tekintélyes terjedelmű fejezet (179—287) a monográfiának megítélésém szerint különösen jól sikerült fejezete, amelyben a szerző a magyar történeti alaktani kutatásoknak minden eddiginél elmélyültebb, sokoldalúbb és meggyőzőbb analízis és szintézisét nyújtja. Mérégre kerülnek itt a folyamatos melléknévi igenevek, a *-ság/-ség* képzőnek, a *-hat/-het* igeképzőnek, a műveltető és szenvedő igék képzésének, a visszaható igeképzőknek, a gyakorító képzős igealakoknak a kérdéskörével kapcsolatos eddigi kutatások eredményei. Benkőnek ezekkel kapcsolatos kiértelt és megfontolt állásfoglalásaival lényegében egyetértek, s legfeljebb egy-két esetben tennem a hangsúlyt máshová, mint ő. Így a *-ság/-ség* képző eredetére vonatkozó újabb nézeteket kevésbé utasítanám el, a *-hat/-het* igeképző kiformalódásával kapcsolatos eddigi magyarázatok helyességében viszont nála jobban kételkednék, itt ki nem fejthető okokból. A magyar szenvedő ige képzőjéről viszont esetleg többet mondanék.

Páratlanul ötletesek a birtokos személyjelek kérdéskörével kapcsolatos fejtegetések. A rendszerszerű és funkcionális nyelvsvizsgáló elgátló alkalmazására kerül sor ezekben. A szerző több évtizedes kutatásainak foglalatát tárja elénk itt is. Nem lehet kétséges, hogy megállapításai az utóbbi évtizedek magyar nyelvtörténeti kutatásainak csúcspontját jelentik. Így minden eddiginél kielégítőbb és hihetőbb az a magyarázata, hogy a magyar 2. személyű birtokos személyjel a 'te' jelentésű ősi személyes névmás agglutinálódásával úgy fejlődött ki, hogy a *-t*, a későbbiek során funkcionális okokból zöngésült. Ugyanis csak így lehetett elkerülni az eredetibb *-t* végződésnek a locativusi *t*-vel, főleg pedig a *-t* tárgyraggal való egybeesése miatt támadt zavaró homonímiát.

Teljesen új és számomra — gondolom, mások számára is — szintén igen meggyőző a szerzőnek a többes 3. személyű birtokos személyjellel eredetére vonatkozó megállapítása, amely szerint ennek kiformalódásában személynévmási elemnek nem volt szerepe, mivel itt eredetükben pusztán *-k* többesjeles formákat kell keresnünk, amelyeknek magánhangzója egyszerű tővéghangzó, s melyek csak későbbi hasadással különültek el a többesjeles alakoktól (198).

Szintén nagy körültekintéssel fogalmazta meg a szerző az igejelek (203—217), valamint a névszóragok (217—235), továbbá az igeragok (235—257) kialakulására vonatkozó, mindig árnyalt és kiegyensúlyozott nézeteit is. Lényegében ezeket is el lehet fogadnunk. A tárgy ragtalanságával kapcsolatosan elmondottakhoz (217 kk.) legfeljebb azt tennem hozzá, hogy ennek oka talán a nomen-verbumok kérdésével függ össze. De hogy miképpen, azt egyszer — esetleg — másutt adnám elő.



Helyeslem az ősi határozóragjaink kialakulásával kapcsolatban kifejtetteket is (225 kk.), azzal a megjegyzéssel, hogy ezek eredetének magyarázatában a szerzőnél valamivel bátrabban szólnék a névmási eredetről. Ugyanígy a névutóból raggá fejlődés módzatait (230 kk.) is kissé másként képezem, de alapjában véve elfogadom itt is Benkő megállapításait.

Annál elfogadhatóbbat, sőt meggyőzőbbet azonban, mint amit a szerző igeragjaink keletkezéséről mond (235—257), szerintem ma aligha tudhatna bárki is előadni.

Lényegében ugyanez vonatkozik a szerzőnek a névelőink, igekötőink és névutóink kialakulásával kapcsolatosan kifejtett nézeteire is (257—287). Alapjában ezekkel is teljesen egyetértek. Egy-két ponton azonban volna néhány megjegyzésem. Így bővebb megokolás nélkül nem találok indokoltnak a szerzőnek abbéli kételyét, hogy a mutató névmás határozott névelővé alakulásában s ezzel együtt járó átértékelődésében miért nem játszhattak fontos szerepet az *ez az ember*-féle kijelölő jelzős szerkezetek (259), mint én gondoltam s gondolom ma is. Figyelembe kell majd vennünk a jövőben a cseh J. KRÁMSKÝ *The article and the concept of definiteness in language* címen 1972-ben közzétett értékes művének megállapításait is.

Minden tekintetben helyeslem az igekötőinkre és névutóinkra vonatkozó megállapításokat is. Megjegyezném azonban, hogy véleményem szerint megérett már az idő arra, hogy a közeljövőben ezek kialakulását még szélesebb keretek között, az indogermán nyelvek tanulságait is figyelembe véve, átfogóan vizsgáljuk meg. A legutóbbi időben ugyanis — főleg az indogermanisták — fokozódó érdeklődéssel kezdték elemezni ezek összefüggéseit, figyelembe véve a magyar fejleményeket is.

9. E monográfia, mint mondtam, a magyar történeti nyelvészetnek kétségtől kimagasló, maradandó alkotása, amely nyelvünk ómagyar korára vonatkozó hangtani, alaktani, mondattani, sőt szövegnyi ismereteinket is számos új és becses eredménnyel gazdagítja. A régi magyar irodalom és művelődés kutatói szintén sokat meríthetnek belőle. De általános nyelvészeti szempontból is igen jelentős ez a munka, amelynek főbb eredményeiről valamely világnyelven is minél előbb be kell majd számolni. Mert amit a szerző az európai latin betűs írásrendszer hazai alkalmazásának nehézségeivel kapcsolatban az ómagyar kori hangjelölésről mond, annak jelentősége módszertani szempontból egyetemes. A zavaró alaktani homonímia elkerülésére irányuló törekvéseket feltáró és újszerűen megvilágító fejtegetések ugyanilyen jelentősek általános nyelvészeti szempontból is.

Majd egy negyedszázaddal ezelőtt, Melich érdemeit méltatva Benkő megállapította, hogy e kimagasló nyelvészünk mai értelemben vett általános nyelvészeti munkát alig irt, de munkálkodása mégis egyik igen fontos fejezete a hazai általános nyelvudomány történetének, mivel Melichnek alig van olyan cikke, amely egyetemes nyelvészeti tanulságul ne szolgálna (MNY. 53: 7). Mindezt bizvást elmondhatjuk Benkő munkásságáról is. Ne higgyük, hogy az általános nyelvészet feladata csupán az, hogy általánosságokat mondjunk a nyelvről. A dialektika ugyanis arra tanít bennünket, hogy az általános csak az egyediben, az egyedi jelenségek révén, rájuk vonatkoztatva létezik. Általános nyelv tehát nincs, csak konkrét, egyedi nyelvek vannak. Aki tehát, mint Benkő is, valamely konkrét nyelv történeti fejlődésében tár fel módszertani szempontból is új és lényeges mozzanatokat, az az általános nyelvészetet, az egyetemes nyelvtudományt is számottevően gazdagítja. Ne feledjük, hogy a nyelvre vonatkozó, általános érvényű megállapítások köre és terjedelme a jövőben is csak úgy bővíthet számottevően, ha minél többet tudunk meg minél több nyelvről, s köztük a mi anyanyelvünkéről is. Mivel azonban az utóbbinak a vizsgálatában — érthető okokból — mégiscsak a honi magyar nyelvészek a legilletékesebbek, nálunk, nem becsülve le az idegen nyelvek hazai kutatóinak ilyenmű eredményeit sem, az általános nyelvészet érdemleges művelésében mégis kétségtől tőlük várhatjuk talán a legtöbbet, mert nálunk ők támaszkodhatnak a legtöbb és legmegbízhatóbb anyagra.

BALÁZS JÁNOS

## Róna-Tas András: A nyelvrokonság

Kalandozások a történeti nyelvtudományban

Gondolat, Budapest 1978. 486 l.

I. RÓNA-TAS ANDRÁSNAK A nyelvrokonság című könyve a hazai nyelvtudomány egyik régi adósságát törleszti. Annak ellenére, hogy az összehasonlító nyelvészet a magyar nyelvtudományunk hagyományosan fontos és nemzetközi tekintetben is jelentős eredmé-

nyeket felmutató területe, évtizedek óta hiányzott a nyelvrokonság elméletének modern szintézisszerű összefoglalása.

A könyv a nyelvrokonság mibenlétére, a különböző nyelvészeti irányzatok nyelvrokonsággal kapcsolatos elméleti és módszertani kérdéseire vonatkozó ismereteknek gazdag tárháza. A mű két főrészből áll: A nyelvrokonság gondolatának alakulása a kezdetektől napjainkig (15—328). Ebben a részben történeti keretsztruktúrában mutatja be az elméleti és módszertani kérdések fejlődését. A szerző alapos vizsgálatnak veti alá a nyelvrokonság gondolatának alakulását a kezdetektől máig: a mítoszok és mondák elképzeléseitől bezárólag napjaink nyelvtudományának eredményeiig, illetőleg problémafelvetéseitől. Persze nemcsak azt vizsgálja, hogy különböző korokban különböző irányzatok képviselői mit értettek nyelvrokonságon, tehát hogy hogyan alakult a nyelvrokonság felfogása és kutatása, hanem elég alapos, egyéb szempontokra is kiterjedő tudománytörténetet nyújt. A könyv tehát többről szól, mint amennyit a címe ígér: nem csupán a nyelvrokonság elméletének alakulását kíséri végig az egyes korokon át, hanem elég részletes áttekintést ad a különböző nyelvészeti irányzatokról, iskolákról is. Ez a részletekbe bocsátkozás könyvét — a fő célkitűzés felől nézve — kissé szétfolyóvá teszi. A második részben (A nyelvrokonság, 329—459) a szerző az eddigi eredmények és saját kutatásai alapján mutatja be a nyelvrokonság szerteágazó problémáit. Az első és a második rész között aránytalanság mutatkozik: a történeti áttekintés bizonyos mérvű túlméretezettségéhez képest a nyelvrokonságot tárgyaló rész kissé vázlatosnak tűnik. A könyvet bibliográfia (456—479) és névmutató (481—487) zárja.

2. Az első rész öt nagyobb fejezetre oszlik. A régiek a nyelvek rokonságáról (17—59) című fejezet az emberiség kezdeti és naiv elképzeléseitől kezdve a nyelvek felfedezésén át az összehasonlító nyelvtudomány első úttörőit: MARTIN FOGEL, SAJNOVIC JÁNOS, GYARMATHY SÁMUEL és SIR WILLIAM JONES működéséig tárgyalja a nyelvrokonság gondolatának alakulását. A második fejezet a nyelvrokonság elméletének kialakulásáról szól (60—122). Ez nem csupán időben, hanem eredményeiben is hatalmas korszakot ölel át: az összehasonlító történeti nyelvtudomány kezdetét (BOPP, RASK, JACOB GRIMM stb.), az „ifjú nyelvészek”/„új grammatikusok” (Jungrammatiker) iskolaalapítását, SAUSSURE, MEILLET stb. tevékenységét. A harmadik fejezet (A nyelvrokonság elméletének átalakulása, 123—251) a 20. század első fele és napjaink nyelvtudománya nyelvrokonsággal kapcsolatos kérdéseinek van szentelve. Olyan nyelvészeti irányzatokról, elméleti és módszertani megközelítésekről olvashatunk itt, mint a szívárványelmélet, az amerikai nyelvészet, az olasz iskola és a belső nyelvi rekonstrukció, a nyelvi szövetségek, a marrizmus, a matematika és az összehasonlító nyelvtudomány kapcsolata stb. A negyedik fejezet (Viták a nyelvrokonság néhány kérdéséről, 252—302) a modern összehasonlító történeti nyelvtudomány néhány ma aktuális kutatási irányzatait és területeit mutatja be: a nyelvi kölcsönzés, a nyelvek keveredése, a szubsztrátum, a kétnyelvűség és a nyelvi interferencia, az areális nyelvészet és a nyelvtipológia, az alapnyelv kérdése. Az ötödik fejezet (303—324) az új nyelvelméleti irányzatok és a nyelvrokonság kapcsolatáról szól.

A nyelvrokonságot tárgyaló második rész négy fejezetre tagolódik. Az első két fejezet (A nyelvrokonság alapfogalmai, 331—386; A nyelvrokonság bizonyítása, 387—405) az alapfogalmakat tisztázza és röviden bemutatja az összehasonlító nyelvtudomány bizonyító eljárásait, vagyis módszertanát. A harmadik fejezet (Nyelvrokonság és történelem, 406—426) az összehasonlító nyelvészet és segédtudományai (történelem, régészet, antropológia, néprajz stb.) kapcsolatát, az ún. komplex kutatási módszert tárgyalja. A negyedik fejezet (427—455) röviden a magyar nyelv uráli (finnugor) rokonságának módszeres bizonyítását mutatja be.

Egyes részletkérdésekre vonatkozó kritikai megjegyzéseim:

67. l.: Rask könyvének a címe (Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse) helytelenül van magyarra fordítva: Tanulmányok a régi északi vagy izlandi nyelvek eredetéről. Helyesen: Tanulmány a régi északi vagy izlandi nyelv eredetéről.

68. l.: A Samlede tildels forhen utrykte afhan dlinge címleírás — ugyancsak Rask-tól — helytelen. Helyesen: Samlede tildels forhen utrykte Afhandlinger.

A 185. lapon olvashatjuk a következőket: „... *hó* szavunkról azért tudjuk magyar adatok segítségével is kimutatni, hogy régen egy *-m-* mássalhangzó is volt benne, mert ismerjük tárgyesetét, a *havat*...” Nos, a magyar adat alapján nem állapítható meg, hogy a szó belsejében eredetileg *m* volt, hanem csak a rokon nyelvek segítségével. A magyar szóközepe *v* ui. elvben eredeti *\*w*, *\*p*, *\*k*, sőt *η* mássalhangzókra is visszazeme.

351. l.: „Míg a régi, a természetben élő ember száz és száz fajta fát tudott megkülönböztetni, ... a mai ember már a különböző fenyőfajtákat is ugyanazzal a névvel

illeti.” Ez a megállapítás a magyar nyelvre vonatkoztatva valóban így van, mivel az egyes fenyőfajtákat körülírással fejezzük ki (*lucfenyő, erdeifenyő, vörösfenyő* stb.), de több nyelvben (finn, német, orosz) nincs általános fenyő jelentésű szó, hanem csak speciális fenyőelnevezések vannak.

429. l.: „A finnugor nyelvek ugyanis kimutatható (bár nem minden részletében tisztázott) rokonságban vannak a szamojéd nyelvekkel”. Itt a zárójelbe tett megszorítás felesleges, mert egyrészt a finnugor nyelvek rokonsága sincs minden részletében tisztázva, másrészt a finnugor és a szamojéd nyelvek rokonságát mind a szókinés, mind a nyelvtani egyezések vonatkozásában ma már elég jól ismerjük.

3. Róna-Tas András könyve nemcsak a szűkebb szakkörökhöz szól, hanem a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számíthat. Ezen utóbbi szempontot szem előtt tartva, bizonyára hasznára lett volna a műnek a tömörebb, áttekinthetőbb fogalmazásra való törekvés. Összefoglalva: Róna-Tas András munkája a magyar nyelvtudomány jelentős eredménye s egyúttal fontos hozzájárulás a magyar művelődésügy szolgálatához is.

RÉDEI KÁROLY

### A. К. Матвеев Географические названия Урала

(Краткий топонимический словарь). Свердловск, 1980. 318 l.

Noha az ismertetendő helynév-szótárt szerzője a nagyközönségnek szánta, erre mutat a viszonylag magas példányszám (tizenötezer), mégis nagyon tanulságos ez a könyvecske hazai finnugristáinknak, turkológusainknak és szlavistáinknak, sőt a — csak vagy főleg — névtannal foglalkozó szakembereinknek is. A kis alakú könyv egy egészen rövid bevezetés és használati utasítás után (3—7) az orosz ábécé sorrendjében majdnem ötszáz földrajzi nevet (hegy, víz, település) közöl a Pecsorától az Obig, a déli Uraltól a Jeges tengerig. Ez az óriási terület körülbelül akkora lehet, mint Fennoskandia a Baltikummal együtt, de legnagyobb része igen ritkán lakott. Magába foglalja a szverdlovszki, Permi és Cseljabinszki területet, a Baskir ASzK-t, az Orenburgi terület középső és nyugati részét, a Komi ASzK keleti felét, a Nyenyec Autonóm körzetet, és a Tyumenyi terület nyugati részét, benne a Hanti-Manszi és Jamalo-Nyenyec Nemzetiségi körzetet.

Meglepő tehát az óriási területhez mérten a viszonylag csekély számú helynév, de a válogatás elvi szempontjait nem közli a szerző. Mivel a víz-, hegy- és városnevekből némelyik többször is előfordul, egy-egy név címszava alatt akár egy fél tucat helynév is rejtőzhet. Így például a *Tura* folyó neve alatt találjuk a *Felső Tura*, *Alsó Tura*, *Verhoturje* és *Turinszka* városokat, és a *Turinszkaja Szloboda* falut. A címszóban a szerző megadja a víz, hegy vagy település helyét, esetleges előbbi nevét, vázolja a város vagy más település történetét, közli az ismertebb utazók, felfedezők véleményét az illető névről, esetleg népetimológiás magyarázatokat is. Mivel a terület lakossága meglehetősen kevert (zürjén, permják, nyenyec, vogul, osztják, baskír, tatár és természetesen orosz), így egy-egy névnek nyelvek szerint több magyarázata is lehet. A szerző igyekszik nagyon körültekintően és óvatosan eljárni, figyelembe veszi a régi orosz és bennszülött elnevezéseket, keresi a névadás logikáját, nem dől be az egyszerű népetimológiáknak, számol párhuzamos névadással és bennszülött nyelvi elnevezések oroszra fordításával. Alapul a hivatalos, a térképészetben használatos orosz neveket veszi, de gyakran (sajnos nem mindig) közli az ott élő nemzetiségi elnevezéseket is.

A betűrendes szótári rész után közöl szakszó-jegyzéket is, mint antroponim, hidro-nim, indoeurópai, iráni, mongol, török, finnugor és szamojéd nyelvek, tükörfordítás, metafora, metonímia, népetimológia, szubsztrátum, képző, etnonim stb. Ezután következnek egy mintegy 150 tételből álló könyvészet. A Szovjetunió kívüli nyelvészek műveiből csak mutatóba találunk néhányat, mint GULYA, KÁLMÁN, KANNISTO, VASMER, STEINTZ egy-egy cikkét vagy könyvét, ezekből is inkább az oroszul (is) megjelenteket. Orosz történeti források viszont bőven szerepelnek jegyzékében, mint a nálunk is jól ismert GEORGI, HERBERSTEIN, HOFMANN, DUNYIN-GORKAVICS, LEPEHIN, MÜLLER, PALLAS, FALK. Számos nemzetiségi-orosz szótárt is felhasznál, de sajnos REGULY, MUNKÁCSI, PÁPAY, LEHTISALO, WICHMANN munkássága ismeretlen számára. Mégis, azt hiszem, hogy nála tájékozottabb orosz tudós aligha akad, aki annyi helyi nyelv és tájék ismeretében nagyobb felelősséggel vághatna neki ennek a munkának.

Munkácsi e területnek csak a vogulok lakta részéről — amely talán egy nyolcada-tizede lehet az egésznek —, 585 víz-, hegy- és település nevét jegyezte föl — nagyrészt etimológiával, orosz, helyenként osztják, zürjén, szamojéd elnevezéssel együtt (VNGy. IV, 429—440). Így érthető, ha a települések közül a szerző csak a nem részletes térképen is előforduló elnevezéseket, városneveket, nagyobb hegyrészletek, a nagyobb — hajózható — folyók és tavak nevét jegyezte ki és magyarázta, nem terjeszkedett ki a néhány jurtányi falukra.

Bevezetésében és a szócikkekben gyakran megjegyzi, hogy egyes rövid víznevek gyakran két-három nyelvből is magyarázhatók, így tehát bizonytalan eredetűek. Előfordul az is, hogy a név utótagja finnugor vagy török eredetű 'víz, folyó' jelentésű szó, de az előtag nem világos. Több orosz névben rámutat, hogy fordítások valamely bennszülött nyelvből, mint a *Belaja* folyónév (vö. baskír *Agijdel* 'fehér folyó') *Berjozovo* városnév (vö. osztják *Sumyt-voš*, vogul *Xalj-us* 'nyírfa-város'). Baskíria tényleg számbajöhet, mint a magyar vándorlás egyik állomása, sőt esetleg mint az uráli öshazához tartozó terület, itt a szerző többször utal esetleges magyar eredetre, mint az *Ar*, *Biszerty*, *Visera* folyónevekben, a magyar *ár* szóra és *víz-ár*, *víz-ér* összetételle. Azt persze nehéz volna megmondani, vajon i. e. az első évezredben az előmagyarban valóban a maihoz hasonló módon ejtették-e e szavakat, és vajon a magyar *ár* szónak volt-e 'ér, patak' jelentése. A magyar hidronimi-kában nemigen fordul elő.

Néhol kissé nagyvonalúan származtat hangtani szempontból. A *Bunar* hegynév *nar* utótagját én nem merném a vogul (É) *nör* 'Ural, hegy' szóval azonosítani, amely egyébként is csak az északi vogulban él, a délnyugati nyelvjárásokban *küw* ~ *küw* 'kő' az Ural neve. Ebből vagy más nyelv 'kő' jelentésű nevéből való fordítás az Ural régebbi orosz *Kameny* neve a *Jugorszkije Gori* mellett. A *Viszim* nevű folyók nevét (vogulul *Wissum*) sem merném a vogul *wis* 'kicsi' szóból vagy a *wésin* 'szép' tövéből és a vogul *Wissum*, *Lussum*, *Tompusum* folyónevekből kikövetkeztetett *-sum* 'folyó' vagy 'víz' jelentésű szóból származtatni (az említett folyók neve MUNKÁCSNÁL: *Visém*, *Lüsm* ~ *Loism*, *Tämp-üsen-jä*, az utolsó 'szarvasor-várfolyó' fordítással). A 'folyó' jelentésű vogul *sum* kikövetkeztetése merész. Nem tartom viszont merésznek, sőt nagyon ügyes magyarázatnak, hogy a *Kolva* folyó nevét egy — az ősermiben talán még meglevő — finnugor eredetű \**kol* 'hal' szóból származtatja (a permi nyelvekből tudvalevőleg hiányzik ez a szó, vö. z. *čeri*, vtj. *čoriy*). Az Ural hegység nevére elég bőven ír (a folyót csak Katalin cárnő nevezette el Uralnak 1775-ben az addigi Jajik helyett). De a hegység neve is kései, csak egy évszázaddal Jermák hadjárata után bukkan fel a 17. sz. utolsó harmadában. Az Ural vogul származtatását azért nem tartja a szerző valószínűnek, mert az északi vogulok *nör*-nak, az osztjákok *kew*-nek, a zürjének *Iz*-nek, az egyik régebbi elnevezés szerint az oroszok is *Kameny* néven nevezték. Ez utóbbi orosz név fordítás valamelyik finnugor nyelvből. Matvejev szerint az Ural hegy és az *Aral* tó neve esetleg összefügg. Déli (török) eredetűnek tartja az Ural nevet, de közelebbi elfogadható magyarázatot nem ismer. A terület egyetlen *f*-hangot tartalmazó folyó és városnév (Ufa) iráninak magyarázza, hiszen az ott lakó baskírok *Kara-izel*-nek (fekete folyó) nevezik. Talán a szkíták-szarmaták nevezték el, akiknek nyelvében volt egy *ap* 'víz' jelentésű szó (vö. tadzsik *ob*, osztét *af* ~ *of*) és így az Ufa és az *Ob* neve egyaránt valamilyen iráni nyelv 'víz' jelentésű szavából származna.

Etimológiai szempontból kb. 200 a török (baskír, tatár), 150 az uráli (zürijén-permják, vogul, osztják, nyenec-szamojéd, finnugor vagy permi alapnyelvi), 100 körül jár az orosz, 20—25 körül az egyéb (iráni) és ennél valamivel több a teljesen ismeretlen eredetű. Az obi-ugor nyelvek közül jelentéktelen az osztják eredetű neve aránya, hiszen a terület keleti határa az Ob, az osztjákok nagy többsége pedig az Obtól keletre lakik.

Ha Munkácsi, Kannisto, Pápa, Steinitz stb. közléseit, egyes feldolgozásokat (pl. R. BRACHWITZ-RADOMSKI) ismert volna, bizonyára bővült volna anyaga, biztosabban eligazodott volna az ugor etimológiákban.

Örülhet azonban minden uralista és névtan-kutató, hogy végre egy szakértő, a helyszínen alapos ismeretekkel rendelkező szovjet tudós az eddigi orosz nyelvű anyagot felhasználó etimológiai helynévszótárt tett közzé — ha a nagyközönségnek szánta is. Ennek megvan az az előnye, hogy kolofónon (nálunk miért szoktak le róla?) olvasható példányszám: 15 000, nem pedig az obi-ugor kiadványokra jellemző néhány száz. Így remélhető, hogy egy tucatnyi jut majd hazai szakembereinknek és könyvtárainknak is (ára 55 kopek). Kár, hogy még csak egy tájékoztató kis térképmelléklet sincs a könyvhöz. A kötött könyvecske tetszetős kiállítású, olvasmányos, további munkásságunkban még sokszor fogjuk fellapozni.

KÁLMÁN BÉLA

## Robert M. Vago: The Sound Pattern of Hungarian

Georgetown University Press, Washington, D.C. 1980. xiii + 150 l.

■ 1. ROBERT M. VAGO könyve, *The Sound Pattern of Hungarian* (a továbbiakban SPH) egy közel tízéves kutatómunka összefoglalója. A szerző a generatív fonológia elméletével és technikájával közelíti meg a magyar fonológia törvényszerűségeit. Ha csak a SPH legfontosabb előzményeire utalunk is,<sup>1</sup> látható, hogy kevés Vagonál illetékesebb fonológus vállalkozhatott volna erre a nagyszabású feladatra: a szerző avatott szakértője a generatív fonológia elméletének és formalizmusának s ahhoz sem fér kétség, hogy alaposan ismeri a magyar fonológia problematikus jelenségeit.

A SPH nemcsak a magyar fonológiai kutatások szempontjából fontos munka. A szerző három jelentős, sokat vitatott elméleti kérdéssel kénytelen szembenézni a magyar anyag elemzésekor. „The most significant and controversial theoretical assumptions in this study are the abstractness of underlying (lexical) representations, the extrinsic ordering of rules, and the non-linear ordering of rules, Hungarian phonology has significant consequences for each of these issues” (Introduction, x). A SPH elemzéseinek hitelessége nagymértékben függ attól, mennyire fogadható el a szerző álláspontja e három alapvető kérdésben. Vago magabiztosan vállalja e problematikus hipotézisek alkalmazásának következményeit a magyar korpusz elemzése során. Ez a tény feltétlenül a generatív fonológia elméletéhez való jelentős hozzájárulásként értékelendő, még akkor is, ha nem minden esetben értünk egyet a javasolt megoldásokkal.

1.1. A dolgozat a következő fejezetekre tagolódik: The Vowel System: Vowel Harmony (1—30), The Consonant System: Natural Assimilation Rules (31—47), The Conjugation System (48—90), The Declension System (91—136). Az Appendix (137—147) az előző fejezetekben tárgyalt szabályokat sorolja fel, tulajdonságaik szerint csoportosítva azokat.

2. Kétségtől az első fejezet az, amely a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot a könyv nem magyar fonológus olvasói körében. A különböző nyelvekben előforduló sokfajta magánhangzó-illeszkedés generatív fonológiai feldolgozásai már sokszor bizonyultak az elmélet próbakövéül. Így a magyar magánhangzó-illeszkedéssel kapcsolatos problémák is igen jelentősek: fonológiai elméleteket bizonyító vagy cáfoló erejűek lehetnek.

2.1. A magyar magánhangzó-illeszkedés szabályait a Vago-féle elemzés alapján a következőképpen foglalhatjuk össze:

2.1.1. Két palatoveláris illeszkedési szabály, egy jelölt (Marked Vowel Harmony) és egy jelöletlen (Unmarked Vowel Harmony) működése választja ki a megfelelő hangrendű végződéseket.

(1)

$$[+ \text{syll}] \rightarrow [+ \text{back}] / \left[ \begin{array}{c} + \text{syll} \\ + \text{back} \end{array} \right] C_0 \left( \left[ \begin{array}{c} + \text{syll} \\ - \text{back} \\ - \text{round} \end{array} \right] \right) C_0 \quad 1 \quad \underline{\quad}$$

(2)

$$[+ \text{syll}] \rightarrow [a \text{ back}] / \left[ \begin{array}{c} + \text{syll} \\ a \text{ back} \end{array} \right] C_0 \quad \underline{\quad}$$

(1) a *tányér*-féle vegyeshangrendű töveknél működik (ahol az *é* neutrális). A *József*-félékre kötelezően nem érvényesül ez a szabály, az *Ágnes*-féléknél pedig (1) fakultatívan működik. A jelöletlen (2) szabály a *ház*-féle szabályos illeszkedésű tövekre vonatkozik, továbbá

<sup>1</sup> VAGO, R. (1973): Abstract vowel harmony systems in Uralic and Altaic languages. *Language* 49: 579—605., (1975): Hungarian generative phonology. Reproduced by the Indiana University Linguistics Club. Bloomington, Indiana., (1976): Theoretical implications of Hungarian vowel harmony. *LI* 7: 243—263., (1978): The lengthening of final low vowels in Hungarian. *UAJb*. 50: 144—148.

a *bika*-félékre (ahol az *i* neutrális), valamint a jelölt szabály alól való kötelező kivételekre (*József*-féle tövek). Ugyancsak a (2) működése hozza létre az *Agnes*-féle ingadozó illeszkedésű tövek („doublets”) [-back] hangrendű változatait. Végül, ez a szabály irányítja a *híd*, *cél*-féle, absztrakt fonémát tartalmazó tövek (l. alább) sajátos magánhangzó-harmóniáját.

(1) és (2) a szerző szerint nem vonhatók egybe, s a sorrendjük egymást kizáró (disjunctive). E tényt Vago a P. KIPARSKY által javasolt Elsewhere Condition elmélet alkalmazásával szándékozik igazolni (P. KIPARSKY, 'Elsewhere' in Phonology. In: S. Anderson—P. Kiparsky (szerk.), A Festschrift for Morris Halle. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1973. 93—106).

2.1.2. A labiál s illeszkedést az ún. Rounding Harmony szabály irányítja:

(3)

$$\left[ \begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{back} \\ - \text{high} \\ - \text{low} \\ - \text{long} \end{array} \right] \rightarrow [-\text{round}] / \left[ \begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{round} \end{array} \right] C_0 \text{ ---}$$

A szerző nem tartja kívánatosnak a labiális illeszkedés szabályát a palatoveláris illeszkedés megfelelő szabályával összevonni.

2.1.3. A *híd*, *szid*, *sík* ill. a *cél*-féle tövek irreguláris illeszkedési viselkedését a szerző absztrakt, mélyszerkezeti (underlying) magánhangzók /i/, /i:/ és /ɛ:/ meglétével magyarázza. Hatvanhárom olyan szót sorol fel, amelyben *i*(*é*), ill. *i*(*é*:) fordul elő, s két szóban található felszíni *é*, mögöttes /ɛ:/. A felszíni *i*, *é* és *é* képviselvek egy absztrakt neutralizációs szabály (Abstract Vowel Neutralization) működése folyamán jönnek létre:

(4)

$$\left[ \begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{round} \\ - \text{low} \end{array} \right] \rightarrow [-\text{back}]$$

2.1.4. A tövekben előforduló magánhangzók hangrendi disztribúciója a Morpheme Structure Condition következménye.

2.2. Mint e rövid szemléltetésből is érzékelhető, a Vago-féle modell értékelése meglehetősen összetett feladat. A korábbi szakirodalom<sup>2</sup> kételkedéssel fogadta (a) az absztrakt (mélyszerkezeti) /i/, /i:/ és /ɛ:/ meglétét s ehhez kapcsolódóan az abszolút neutralizációs szabály alkalmazásának szükségességét, (b) a tövek és a végződéses magánhangzó-harmóniájának szétválasztását, (c) két szabály, egy jelölt és egy jelöletlen palatoveláris harmónia szabály felállításának jogosultságát (d) a sokat vitatott Elsewhere Condition hipotézis alkalmazását a szabályok egymást kölcsönösen kizáró (disjunctive) sorrendjének igazolására. E felsorolt kételyek ismétlése és részletezése helyett három újabb, kevésbé közismert érvre hivatkozunk. Ezek közül az első kettő újfajta, eddig nem nagyon alkalmazott empirikus bizonyítékokkal állítja szembe a Vago-féle modellt, a harmadik pedig a kivételek elméletének (Theory of Exceptions) a magyar magánhangzó-illeszkedésekre való alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet.

2.2.1. D. FARKAS az absztrakt *é*, *é* és *ɛ*: mélyszerkezeti (underlying) meglétében kételkedik a románból átvett szavak hangalakja és illeszkedési viselkedése alapján (D. FARKAS, How Abstract is Hungarian Phonology? In: P. R. CLYNE—W. F. HANKS—C. L. HOFBAUER (szerk.), Papers from the fifteenth regional meeting. Chicago Linguistic Society. University of Chicago. 1979. 100—108). Rom. *é*[*é*] → m. *u* vagy *ü*, attól függően, mennyire hátulképzett a rom. *é* [*é*], s hogy milyen fonetikai környezetben van. Farkas így érvel: „In case *é* substitutes for R. *é* [*é*] it should be pronounced [*i*] and in monosyllabic

<sup>2</sup> JENSEN, J. (1978): Reply to „Theoretical implications of Hungarian vowel harmony”. LI 9: 89—97., PHELPS, E. (1978): Exceptions and vowel harmony in Hungarian. LI 9: 98—105., RINGEN, C. (1978): Another view of the theoretical implications of Hungarian vowel harmony. LI 9: 105—115., IVERSON, G.—RINGEN, C. (1976): On constraining the theory of exceptions. Paper presented at the LSA Winter Meeting, Philadelphia.

words it should be followed by back vowel suffixes" (102). Az a tény, hogy ez sohasem fordul elő, komoly kételyeket ébreszt az absztrakt /i/ és /i:/ meglétével kapcsolatban. Hasonlóképpen: rom. *ă* [A] sohasem fordul elő *é*-ként a kölcsönszavakban, rom. *ă* → m. *e*, *a*, *o* vagy *ö*, többnyire a szó román hangalakja alapján megjósolhatóan. Egyetérthetünk tehát Farkas kételyeivel az absztrakt A: feltételezésével kapcsolatban is: ha lenne mélyszerkezeti magyar /A:/, akkor a fonetikailag hosszú rom. *ă*, legalábbis néhány esetben *é*-ként jelenne meg a felszínen a kölcsönszavakban. Ez azonban egyszer sem fordul elő.

2.2.2. Vago magától értetődőnek tartja, hogy a labiális és a palatoveláris illeszkedésre vonatkozó szabályok nem vonhatók össze: „These two rules, taken by themselves, are natural assimilation rules. The angled brackets abbreviation obscures this naturalness” (20). Kétnyelvű (magyar—angol) iskoláskorú gyermekek beszédének a vizsgálata azonban érdekes következtetésekre adott lehetőséget (Z. McROBBIE, A Case for Rule Simplification in the Speech of Hungarian-English Bilingual Children. Paper presented at the Central and East European Studies Association meeting at the Learned Societies of Canada Conference. Montreal 1980). Feltűnő, hogy a labiális harmónia szabály alkalmazása a legritkább esetben figyelhető meg (s akkor is csak a gyakran előforduló szavaknál), míg a palatoveláris illeszkedés szabályait — és itt most a problematikus szabályok megvalósulásaira nem térek ki — következetesen alkalmazzák ezek a kétnyelvűek. Ha mind a palatoveláris, mind pedig a labiális harmónia szabályai természetes asszimilációs szabályok (natural assimilation rules) — és ebben nincs okunk kételkedni — mivel magyarázható a labiális harmónia eltűnésének folyamata nem tökéletes nyelvtudás esetén? Ha viszont a labiális illeszkedés szabályát egy komplex magánhangzó-harmónia szabály (Vowel Harmony rule) csúcsos zárójellel formalizált (angled bracketed) alszabályaként fogjuk fel, a nyelvi változás ilyen megnyilvánulása szabály egyszerűsödés (rule simplification) tényeként természetesen és hihetően magyarázható. Így egy összevont VH-RH (palatoveláris-labiális harmónia) szabály felállítása (5) a valósághoz híven tükrözi (a) a nyelvi egyszerűsödés (ebben az esetben a kétnyelvűség által kiváltott) folyamatát, (b) a két szabály történetileg is igazolható kapcsolatát, tehát azt a tényt, hogy a labiális harmónia jóval ritkább és a történeti adatok tanúsága szerint később fejlődött ki, mint a palatoveláris harmónia (vö. SZÉPE Gy., Vegyes magánhangzójú szavaink illeszkedésének kérdéséhez. NytudÉrt. 17: 105—129).

(5)

$$[+ \text{syll}] \rightarrow \left[ \begin{array}{l} - \text{back} \\ \langle + \text{round} \rangle \end{array} \right] \left[ \begin{array}{l} + \text{syll} \\ - \text{back} \\ \langle + \text{round} \rangle \end{array} \right] C_0 \quad \left\langle \begin{array}{l} - \text{high} \\ - \text{low} \\ - \text{long} \end{array} \right\rangle$$

A SPH által feltételezett két különálló szabály nem egyeztethető össze sem a nyelvi változások során megfigyelt empirikus bizonyítékokkal, sem pedig a labiális és a palatoveláris illeszkedések kapcsolatának lényegével. (A komplex VH-RH szabály formalizálásának részletes igazolása Z. McRobbie fentebb idézett dolgozatában olvasható.)

2.2.3. A kivételek elméletének (Theory of Exceptions) fejlesztésével és a generatív fonológiában való gyakorlati alkalmazhatóságának lehetőségével foglalkozik W. ZONNEVELD dolgozata, amely a magyar magánhangzó-illeszkedés problematikus eseteit is vizsgálja (W. ZONNEVALD, Hungarian Vowel Harmony and the Theory of Exceptions in Generative Phonology. Linguistic Analysis 6 [1980]: 21—39). Az általa kidolgozott One Feature Hypothesis alkalmazása kétségkívül meggyőzőbben ad számot például az ún. „doublet” morfémák illeszkedéseiről. Az Ágnes-félék Zonneveld elemzése szerint [—VH, +D]-ként kvalifikálандók, derivációjuk pedig így képzelhető el:

Ágnes + nál

$$\left[ \begin{array}{l} - \text{VH} \\ + \text{D} \end{array} \right]$$

VH --- é  
+D --- (á)

Ágnes + től

$$\left[ \begin{array}{l} - \text{VH} \\ + \text{D} \end{array} \right]$$

--- ingadozó  
--- (ó)

Az *Agnes*-félék illeszkedési sajátosságai tehát a One Feature Hypothesis alapján formalizálható magánhangzó-harmónia szabály (6) szerint értelmezhetők:

(6)

$$V \rightarrow [a \text{ back}] \left[ \begin{array}{c} V \\ \left[ \begin{array}{c} a \text{ back} \\ -a \text{ back} \\ +D \end{array} \right] C_0 \text{ —} \end{array} \right]$$

A szabály [+D] ága fakultatív jellegű. Ez a tény a kivételek univerzális elméletében prediktív: a releváns esetek mindegyikére jellemző. A „doublet” morfémák ilyen megközelítése érdekes és valóságos. Azt bizonyítja, hogy az irreguláris esetek elismerése és azoknak a szabályok rendszerébe való mind elméleti mind pedig formai szempontból való meggyőző beleillesztése nem feltétlenül csökkenti a szabályok általános érvényességét, s emellett helyesen mutat rá a kivételek valódi természetére.

3. A SPH további három fejezete tanulságos és értékes anyagot szolgáltat a magyar fonológusok számára. A szerző által feltételezett szabályok, azok egymáshoz való kapcsolata, rendszere, valamint az absztrakt /w/ létjogosultsága valószínűleg még sokáig fontos viták tárgya lesz. Ebben az ismertetésben e három fejezetben található elemzéseknek csak néhány részletére hívjuk fel a figyelmet.

3.1. A második fejezet a mássalhangzók rendszerét és a természetes asszimilációs szabályokat dolgozza fel, nagyjából új szerűen és meggyőzően. Sajnálatos szerkesztési következetlenségnek bizonyul azonban, s a fejezet áttekinthetőségét zavarja a szerzőnek az az eljárása, hogy kötelezőnek feltüntetett szabályokat (számszerint hetet) a fejezet végén fakultatív érvényűnek nyilvánít. Így például két szabály, az Affricate + Fricative Affrication és a Strident Consonant Assimilation szabályok nem kötelezősége az amúgy is kétséges (boho: ts + sa: g) derivációjával (39) nem hitelesíti e szabályok bizonyító erejét a külsőleges (extrinsic) sorrend igazolására.<sup>3</sup>

3.2. A harmadik fejezet az igeragozás, a negyedik pedig a névszóragozás során jelentkező korántsem egyszerű fonológiai jelenségek elemzésével foglalkozik. Az elemzések során kulcsfontosságú helyet foglal el az absztrakt /w/ fonéma meglétének a kérdése. Vago meggyőződéssel állítja, hogy mind az igei, mind pedig a névszói tövek osztályozásánál elkerülhetetlen az absztrakt /w/ meglétével számolni. Így az igéknél a hét *lő*-típusú tő alapalaki formája /*lőw*/ stb. A névszóknál négy különböző tőcsoport tartozik az absztrakt /w/-t tartalmazó névszói tövek közé: (a) Lengthening *w*-stems (*lő*-félék), (b) Raising *w*-stems (*hő*-félék), (c) Syllabifying *w*-stems (*jalu*-félék), (d) Deleting *w*-stems (*borjú*-félék).

3.2.1. Nem célunk, hogy az absztrakt /w/ létjogosultságának kérdését ehelyt részletezzük. Szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy azok az igei és névszói tövek, amelyekben az absztrakt /w/ meglétét feltételezi a szerző, számszerűleg nagyon gyérek. Ez a tény a *szid*, *hid*, *cél*-féle csoport absztrakt magánhangzói létjogosultságának a problémájára emlékeztet. E kvantitatív körülmény mérvadó szerepe azonban jelentősen csökkenhet, ha néhány formáns sajátosságai is az absztrakt /w/ meglétével magyarázhatók. Ilyen bizonyítékkal próbálkozik a szerző (többek között) a *-val/-vel*, *-vá/-vé* formánsoknak a *-van/-ven*, *-va/-ve* és a *-ván/-vén* formánsoktól való elkülönítésével. Az a tény, hogy ez utóbbiak nem vesznek részt a *-val/-vel*, *-vá/-vé* végződésekre jellemző asszimilációs szabá-

<sup>3</sup> Vago szerint a természetesebb (feeding) sorrend helytelen szóalakot derivál: \*[boho: čša: g], míg a kevésbé természetes (counter-feeding) sorrend a helyes szóalakot generálja: [boho: čša: g]. Mint ahogy ő is megjegyzi (44), e fakultatív szabályok megvalósulása nagymértékben függ a beszédtempótól. Gyors beszédben azonban a természetesebb (SCA—A+F—AFF) sorrend által generált alakok éppúgy megfigyelhetők, mint a kizárólagosan korrektnak minősített [boho: čša: g], mely szóalak az extrinsic (A+F—AFF—SCA) sorrend megvalósulása folyamán jön létre.

<sup>4</sup> JENSEN, J. (1972): Hungarian phonology and constraints on phonology and constraints on phonological theory. Doktori értekezés. McGill University; ESZTERGAR, M. (1971): A generative phonology of nouns and vowel harmony in Hungarian. Doktori értekezés. University of California; RICE, L. (1970): Hungarian morphological irregularities. Slavica Publishers. Cambridge, Mass.



lyok megvalósulásában, feltétlenül magyarázatot igényel. Azok a generatív fonológusok, akik korábban foglalkoztak ezzel a problémával,\* szinte kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy absztrakt /w/-vel kell számolni a -val/-vel, -vá/-vé szuffixumoknál. M. Esztergar érvei (vö. R. VAGO, 1975: Hungarian Generative Phonology. Reproduced by the Indiana University Linguistics Club. Bloomington. 1975. 194) így foglalhatók össze: A *w* teljes asszimilációja természetesebb, mint a *v* teljes asszimilációja; az igeragozási rendszerben a *j* hasonlóképpen asszimilál; mind a *w* szegmentum, mind pedig az absztrakt siklóhang neutralizációja (Abstract Glide Neutralization) máshol is operatív a nyelvtanban.

Az absztrakt /w/ feltételezésével kapcsolatban csak röviden utalunk néhány tényre: (a) Vannak olyan magyar nyelvjárások, ahol a -va/-ve igenévképző *v*-je a val/-vel végződéshez hasonlóan asszimilál, s ismeretes, hogy vannak olyan nyelvjárások is, ahol a -val/-vel *v*-je nem hasonul (vö. IMRE S., A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971). Ez a körülmény gyengíti az első érv hatóerejét; (b) a -van/-ven természetesen csak korlátozott számú tövekhez járul, s képző volta nagyon is vitatható: valószínűbb, hogy az *öven*, *havan*-féle ősi összetételek (vö. TESZ. II. 74) monomorfémaként tudatosulnak a nyelvtanban. Így az a körülmény, hogy a -van/-ven nem vesz részt az asszimilációs szabályban, nehezen fogadható el érvként az absztrakt /w/ meglétének igazolására a -val/-vel, -vá/-vé végzésekben; (c) az igei és a névszói tövek Vago-féle osztályozása valóban tekintélyes helyet biztosít a /w/ fonémának a nyelvtanban. Kérdéses azonban, milyen mértékben fogadható el bizonyítékként ez az osztályozás a /w/ szegmentum gyakoriságának igazolására: itt most elegendő a probléma fentebb már említett kvantitatív tényezőjére utalunk.

4. Az eddig elmondottakból talán érzékelhető, hogy a SPH elemzéseit éppen elméleti beállítottságuk alapján nem mindig fogadhatjuk el fenntartás nélkül. Itt most elsősorban az absztrakt fonémák meglétét feltételező derivációkra utalunk. De idevonhatók a vitatott fonológiai hipotézisek alkalmazása ürügyén megfogalmazott szabályok jogosultsága is. Csak egy példa: a jelen idejű tárgyias igeragozás túlságosan is mély derivációjában megkérdőjelezhető az (absztrakt) *i*-Gliding szabály és a Vowel Truncation szabály érvényessége — ez utóbbi működésének korlátozását csak levezetett (derived) alakokra P. Kiparsky sokat vitatott elméletével magyarázza a szerző (P. KIPARSKY, Abstractness, Opacity, and Global Rules. In: O. FUJIMURA (szerk.), Three Dimensions of Linguistic Theory. TEC. Tokio 1973. 57—86).

4.1. Azok, akik figyelemmel kísérték a generatív fonológia elméletének alakulását az elmúlt években (s itt most elsősorban az ún. konkrét fonológiai elméletek egyre nyilvánvalóbb térhódítására utalunk), csalódottan veszik tudomásul, hogy ez az egyetlen hozzáférhető magyar generatív fonológiai összefoglaló nem más, mint a szerző 1974-ben befejezett doktori értekezésének (R. VAGO, Hungarian Generative Phonology. Doctoral dissertation. Harvard University. 1974) sűrített és némileg (elméleti szempontból nem jelentősen) módosított változata. Kár, hogy azokról a fontos munkákról, amelyek éppen magyar anyag felhasználásával kérdőjelezték meg az absztrakt elemzések létjogosultságát, legfeljebb a bibliográfiában értesülünk. Ez sajnálatos, mert, mint ismeretes, a szerző által javasolt megoldások széles visszhangot keltettek a szakirodalomban, s a termékeny vita sok figyelemre méltó javaslatot eredményezett.

4.2. A magyar fonológia nagyon sokat köszönhet R. Vago könyvének: A SPH újszerűen és elgondolkozatóan tárgyalja a magyar fonológia sokat vitatott, problematikus jelenségeit. A SPH minden bizonnyal sokáig lesz még a magyar fonológiai kutatások fontos, sokat forgatott kézikönyve.

ZITA McROBBIE-UTASI

## Wolfgang Steinitz: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache

9. Lieferung. Főmunkatárs: GERT SAUER, a szócikkek szerzői: LISELOTTE HARTUNG, BRIGITTE SCHULZE, segédmunkatárs: PETRA HAUEL. Akademie der Wissenschaften der DDR, Akademie-Verlag, Berlin 1980. 993—1120 hasáb.

A nagyszabású osztják nyelvjárási-etimológiai szótár megindulásáról GULYA JÁNOS tájékoztatta az olvasókat (NyK 70: 253—256), az első nyolc füzetéről pedig jelen sorok írója állított össze statisztikai számvetést (NyK 82: 386—390). Két év telt el a 8.

füzet megjelenése óta, s máris új jelent meg a GERT SAUER vezette, s a PETRA HAUELLAL kibővült szerkesztő-szerzői gárda szorgos munkája nyomán, s ez azt jelenti, hogy WOLFGANG STEINITZ halála után átlag két évenként látott napvilágot egy-egy új füzet.

A 9. füzetben az  $n$  ( $n$ ) betűvel kezdődő szavak nagyobbik fele (a *náyal* 'Stock' szócikk második részétől) található, utána következnek az  $n$  kezdetű szavak, néhány idegen eredetű  $\eta$  kezdetű szócikk, végül a mammutbetűinek ígérkező  $p$  első része (a *páyal* 'schmieden' szócikk elejével bezárólag).

Az első nyolc füzetben szereplő szócikkekről készített statisztikai összeállítást folytatva megállapítható, hogy az e füzetben levő szavak aránya egészében nem tér el a korábbi szóanyagtól, csupán az  $n$  és  $\eta$  kezdetű szavaknál fellelhető „deszkriptív” megjelenés, minősítés visszaesése feltűnő. Lehet, hogy e nazálisok kevésbé alkalmasak az osztjakban a hangfestésre? A vogul átvételek aránya is elenyésző, összevetve pl. a magánhangzós kezdetű szavakkal. Talán véletlen, hogy több magánhangzós kezdetű vogul szó került át az osztjákba? A megfajított szavak aránya ebben a részben kb. 50%-ra emelkedik a korábbi 40%-os arányhoz képest.

A következőkben álljon néhány megjegyzés a füzet egy-egy részével kapcsolatban! A zárójelbe () tett szám a szótár hasábjainak sorszáma utal.

(994) A cirill betűs irodalmi átírás fogyatékoságára vall a *нүгаль-сох* 'Fell fon jungen (einjährigen) Rentieren', nem lehet ui. eldönteni, vajon  $n$  vagy  $\eta$  van-e a szó elején. Szerencsére nem sok az ilyen kétes eset.

(997) Nem világos, miért áll (!) a *нүгаль* 'sparen' címszó után.

(1000) A *nem*- névmási tagadószóval összevethető a magyar határozatlan névmási *né*- elem is, pl. *néhol*, *néha* (vö. RÉDER: NyK 71:104; Vir. 1970: 49).

(1002) A vog. Szo. *noms*- 'denken' stb. igéknek van  $s$  képző nélküli változata is. (vö. pl. KERESZTES: NyK 69: 268).

(1003) A *nämat* 'Filz' nemcsak a vogulba és a zürjénbe került be valamelyik iráni nyelvből, hanem a magyarba is (*nemez*). Úgy látszik, valamilyen ősi vándorszóval van dolgunk. Az ilyen közvetlen iráni átvétel egyébként is igen ritka az osztjakban, eddig egy-két esetet sorol ide a DEWOS.

(1080) A *ner'sa* 'durch Abhauen von Ästen kentlich gemachter Baum', amely a vogulban is megvan, hangalakjából ítélve a nyenyecből való.

(1083—4) Az  $\eta$  szókezdet olyannyira jellegzetes számojéd jelenség, hogy az ide felvett két elem osztják szóként való minősítése kérdéses.

A szerkesztők örvendetes módon figyelembe vették az UrEtSz. kéziratos anyagát is, bizonyítva, hogy W. Steinitz kéziratos anyaga folyamatosan frissül, bővül az etimológiai kutatások legújabb eredményeivel. A szerkesztő-szerzőknek eredményes szorgos kutatómunkát kívánva várjuk becses alkotásuk kiteljesedését, a hátralevő köteteknek a mielőbbi „menetrendszerű” megjelenését.

KERESZTES LÁSZLÓ

## Noam Chomsky: Lectures on Government and Binding

Studies in Generative Grammar 9. Foris Publications, Dordrecht 1981. 371 l.

1. CHOMSKY e könyve úgynevezett pisai előadásainak, azaz egy 1979 áprilisában Pisában rendezett szemináriumon felvázolt elméletének részletes kifejtése. Az elmélet a szeminárium magnetofonra felvett anyagának átírásából már 1979 nyaratól ismert, azóta meghatározója, kerete a generatív nyelvészeti kutatásoknak, úgyhogy már bizonyos távlatból értékelhetjük. Azóta egyértelművé vált, hogy a kormányzás és megkötés elmélete rendkívül jelentős állomás a generatív nyelvészet történetében, ugyanis ebben az elméletben jutott el a generatív nyelvészet a leírás szintjéről a magyarázat szintjére, azaz a különféle nyelvek jellemzésétől az emberi faj nyelvi képességének jellemzéséhez, a minden emberi nyelv működését meghatározó, genetikailag kódolt univerzális grammatika bizonyos sajátosságainak megragadásához.

A generatív nyelvelméletnek kezdettől fogva az volt a célja, hogy magyarázatot találjon arra a kérdésre, hogyan tud a kisgyerek anyanyelvének megtanulása során töredékes, a nyelv gazdagságát nem reprezentáló nyelvi anyag alapján is rendkívül gyorsan olyan grammatikát elsajátítani, mely végtelen számú mondat generálására és megértésére teszi képessé. A 60-as évek generatív nyelvészete, az úgynevezett sztenderd elmélet csak közvetve tudta e problémát megközelíteni: olyan grammatikák létrehozására törekedett, melyek képesek voltak valamely nyelv valamennyi helyes mondatának, s csakis a helyes

mondatainak az előállítására, melyek tehát az anyanyelvüket már tökéletesen ismerő beszélők nyelvi képességét modellálták. E grammatikák a nyelv sokféle jelenségét mind más-más, igen bonyolult szabállyal jellemezték. A szabályrendszerek nyelvenként is igen eltérőek voltak. Így a sztenderd elmélet keretében felállított szabályok, bár precízen leírták a vizsgált nyelveket, ahhoz túlságosan egyediek és túlságosan különbözőek voltak, hogy a genetikusan kódolt univerzális grammatika sajátosságait ismerjük fel bennük, ahhoz viszont túlságosan sokfélék és bonyolultak, hogy azt feltételezzük, hogy a kisgyerek a hallott nyelvi anyagból vonja el őket.

Az 1973-as *Conditions on Transformations*-ban vetette fel Chomsky először azt a hipotézist, hogy a nyelv működését nem sok-sok különféle, nyelvenként is különböző egyedi folyamat összességéként kell felfognunk, hanem néhány egyszerű, alapvető elv és szabály sokféle interakciójaként. Ezek a minden nyelv grammatikáját alapjaiban meghatározó, a lehetséges grammatikák körét radikálisan leszűkítő szabályok, melyek összessége alkotja az univerzális grammatikát, nem tanulás vagy tapasztalás útján jutnak a beszélők birtokába, hanem biológiai, genetikai úton. Az univerzális grammatika elveit mintegy nyitott paramétereként kell felfognunk, melyeknek a nyelvsajátítás során adunk pontos, nyelvenként gyakran különböző értéket. Például az univerzális grammatika egyik nyitott paramétere a szomszédosság (subjacency) elve, miszerint bármely mozgató transzformáció csak egyetlen szintaktikai határt (bounding category) keresztezhet. Az, hogy mely szintaktikai kategóriák számítanak határoló kategóriának, már egy-egy adott nyelv sajátossága, amit a nyelvtanuló a hallott nyelvi anyagból következtet ki. Ha az univerzális grammatika paramétereinek egy konkrét nyelvre jellemző meghatározott értékeket adunk, az adott nyelv maggrammatikáját kapjuk meg. A maggrammatika tehát nem közvetlenül a nyelvi tapasztalatból fejlődik ki a beszélőben, hanem az univerzális grammatikából, az univerzális grammatika paramétereinek a nyelvi tapasztalat alapján való rögzítésével. Valamely nyelvnek az univerzális grammatika paramétereitől független, csak az adott nyelvre jellemző, egyedi sajátosságai az adott nyelv grammatikájának perifériájába esnek. A periférikus jelenségeket tanulás útján kell a beszélőnek elsajátítania.

A *Conditions on Transformations*-t követő kutatások, az úgynevezett kiterjesztett sztenderd elmélet érdeklődésének középpontjában tehát már az univerzális grammatika sajátosságai álltak — azonban a kormányzás és megkötés elmélete az univerzális grammatikára vonatkozó első olyan hipotézis-rendszer, mely egyrészt elég általános ahhoz, hogy a vizsgált sokféle nyelv mindegyikére érvényes legyen, másrészt viszont eléggé gazdag és konkrét is ahhoz, hogy e nyelvek maggrammatikájáról, s a lehetséges emberi nyelvek grammatikájáról általában, nem-triviális állításokat tegyen.

2. A kormányzás és megkötés elmélet univerzális grammatika felfogására a modularitás jellemző. Az univerzális grammatika moduljai bizonyos aspektusból a grammatika alkomponenseit adják:

- (1) (i) lexikon
- (ii) szintaxis
  - a) kategoriális komponens
  - b) transzformációs komponens
- (iii) fonológiai forma
- (iv) logikai forma

A lexikon a lexikai egységek morfofonológiai és szintaktikai sajátosságait tünteti fel. A lexikon mondja meg, hogy egy lexikai egységnek milyen bővítményei lehetnek, illetve kell, hogy legyenek. A kategoriális komponens a bővített kategóriák (másként fejkategóriák) és bővítményeik sorrendi és szerkezeti viszonyait jellemzi az úgynevezett újrírás szabályokkal. A lexikon és a kategoriális komponens alkotja a bázist; s a bázis generálja a most D-szerkezeteknek nevezett mélyszerkezeteket. A transzformációs komponens egyetlen szabályt tartalmaz: mozgasd *a*-t. Azt, hogy *a* mely szintaktikai kategóriákat képviseli, egy-egy nyelv maggrammatikája határozza meg. *a* elmozdításakor eredeti helyén nyomot hagy, mely *a*-val azonos indexet kap. A transzformációs komponens outputjai az S-szerkezetek. (A terminus a *surface structure* 'felszíni szerkezet' és *shallow structure* 'sekély szerkezet' fogalmakra kíván emlékeztetni.) A fonológiai forma és a logikai forma értelmező komponensek: az előbbi fonológiailag, az utóbbi szemantikailag, pontosabban a mondatgrammatika körén belül eső szemantikai aspektusokból, például a koreferencia vagy a kvantor-értelmezés szempontjából jellemzi az S-szerkezeteket.

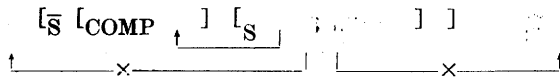
Az univerzális grammatika más szemszögből nézve elvek rendszereiből áll. E modulok közé tartozik

- (2) (i) a határolás elmélete (bounding theory)
- (ii) a kormányzás elmélete (government theory)
- (iii) a tematikus szerepek elmélete, vagy théta-elmélet (theta theory)
- (iv) a megkötés elmélete (binding theory)
- (v) az esetelmélet (case theory)
- (vi) a kontrollálás elmélete (control theory)

A határolás elmélete a grammatikai folyamatok végbemenetelének hatókörét, locusát határozza meg. (Ide tartozik a már említett szomszédosság-elv.) A kormányzás elmélete a fej — bővítmény viszonyt jellemzi. A tematikus szerepek elmélete vagy théta-elmélet az agens, experiens, cél-féle szemantikai esetekkel foglalkozik. A megkötés elmélete a különféle NP-típusok referencia-vizonyait, lehetséges koreferenciáját vizsgálja. Az eset-elmélet az absztrakt szintaktikai esetek s ezek morfológiai megfelelőinek elmélete. A kontrollálás elméletének tárgyát az üres, fonológiailag meg nem jelenő személyes névmás, a PRO referenciális sajátosságai képezik.

Az univerzális grammatika moduljai rendkívül egyszerűek, általánosak; a sokféle egyedi, igen körülhatárolt nyelvi jelenség e modulok különféle interakcióiból jön létre. A grammatika transzformációs komponense például azért állhat abból az egyetlen, végletekig leegyszerűsített szabályból, hogy „mozgasd a-t”, mert a határolás elmélete pontosan megadja, hogy milyen hatókörön belül lehetséges ez a mozgatás; az esetelmélet és a théta elmélet egy-két alternatívára szűkíti le, hogy mi lehet az elmozdított elem eredeti és végső pozíciója; a megkötés elmélete pedig megszabja, hogy milyen lehet az elmozdított elem és nyomának konfigurációja.

Így például az, hogy az angolban a kérdőszó csak a tagmondatának perifériáján álló üres COMP pozícióba vihető, részben az esetelméletből következik. (Az angol mondat legalapvetőbb újrarási szabálya:  $\bar{S} \rightarrow \text{COMP } S$ .) Az igei argumentumok mélyszerkezeti, azaz S-en belüli pozíciójukban az igtől esetet kapnak. Minthogy egy NP nem kaphat kétszer esetet, esetjelölt helyzetből csak eset nélküli helyzetbe: a COMP-ba kerülhet. A théta-elmélet is a COMP-ot jelöli ki a kérdőszómozgatás lehetséges végpontjával. Ez kiköti, hogy egy NP a levezetés során nem változtathatja meg tematikus szerepét, mélyesetét. Minthogy az S-en belüli argumentum-pozíciók (például alanyi pozíció, tárgyi pozíció) tematikus szereppel együttjáró pozíciók, a tematikus szerepű kérdőszó csak a tematikus szerep nélküli, periférikus COMP-ba mozoghat. Arról, hogy a kérdőszó saját tagmondatának COMP-jába kerüljön, többek között a határolás-elmélet gondoskodik. Minthogy mind S, mind  $\bar{S}$  határoló kategóriák, a szomszédosság elve következtében S belsejéből  $\bar{S}$ -en kívülre nem lehetséges a kiemelés:



A passzív szerkezetben végbemenő NP-előrevívést az váltja ki, hogy a passzív szerkezet múlt idejű participiuma (a melléknévhez hasonlóan) nem esetjelölt kategória, nem tud tárgyának esetet adni. Mivel lexikális NP nem maradhat eset nélkül, a participium tárgya esetjelölt pozícióba, azaz az argumentum-pozíciók valamelyikébe viendő. A megkötés-elmélet meghatározza az elmozdított mondatrész és nyoma lehetséges konfigurációját. Az adott tagmondatbeli argumentum-pozíciók közül az alanyi pozíció alkot a tárgyi pozícióval megfelelő konfigurációt, így a participium tárgya csak alanyi helyzetbe vihető. A főrendelt tagmondatok alanyi pozíciójába való mozgatást a határolás-elmélet, pontosabban a szomszédosság elve akadályozza meg.

**3. A Lectures on Government and Binding-ban** kifejtett elmélet egésze bizonyára azért kapta a kormányzás és megkötés elmélete nevet, mert míg a határolás-elmélet, a théta-elmélet, az esetelmélet és a kontrollálás-elmélet kidolgozásában Chomsky a kiterjesztett sztenderd elmélet számos korábbi eredményére támaszkodhatott, a kormányzás-elmélet és a megkötés-elmélet szinte teljes egészében e rendszer újdonsága.

A kormányzás elmélete azt a viszonyt jellemzi, mely egy lexikális kategória és bővítményei között fennáll. Meghatározza, mely kategóriák képesek kormányozni, mely kategóriák a lehetséges kormányzottak, s mik a kormányzók és kormányzottak megengedett szerkezeti konfigurációi. Az angolban a V, N, A, P, valamint az  $\left[ \begin{array}{c} \text{INF (LECTIO)} \\ \text{[+ tense]} \end{array} \right]$  kormányozzák bővítményeiket.

(Az újabb feltételezések szerint az angol mondat alapvető bővítményszerkezete a következő:  $S \rightarrow NP \text{ INFL } VP$ . Az INFL az S feje, tehát az alany és az állítmány az INFL bővítményei. Ha a mondatban verbum finitum van, akkor az INFL [+tense] 'idő' jeggyel van ellátva, s igei személyragként, vagy személyrag + segédigeként realizálódik. (A személyragot egy transzformáció viszi majd az öt követő első igei elem: segédige vagy ige mögé.) Ha infinitivusi mondatról van szó, az INFL [—tense] jegyű, s a *to* infinitivusi partikulaként jelenik meg a felszínen.)

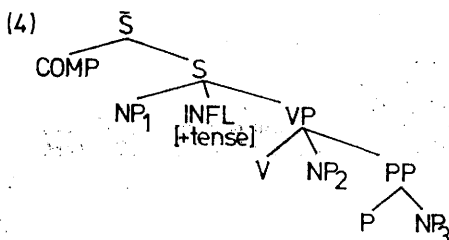
Ami a kormányzók és kormányzottak konfigurációját illeti,

(3)  $\alpha$  bármely  $\gamma$ -t kormányozza az alábbi szerkezetben, az (i)–(iii) feltételek teljesülése esetén:

[ $\beta \dots \gamma \dots \alpha \dots \gamma \dots$ ]

- (i)  $\alpha = X^0$ , azaz bővítetlen fej-kategória: V, N, P, A vagy INFL [+tense]
- (ii) Amennyiben  $\varphi$  maximálisan bővített kategória, pl. NP, PP, vagy VP,  $\varphi$  akkor és csak akkor dominálja  $\alpha$ -t, ha  $\gamma$ -t is dominálja.
- (iii)  $\alpha\beta$  közvetlen összetevője

Tekintsünk e szempontból egy tipikus angol mondat szerkezetet!



A kormányzó kategóriák a V, P és INFL [+tense]. A V, NP<sub>2</sub>-t, és PP-t kormányozza, az INFL [+tense] NP<sub>1</sub>-et, a P pedig NP<sub>3</sub>-at.

A kormányzás reláció nemcsak a fej — bővítmény viszonyt formalizálja, s ezáltal a lexikális kategóriák szubkategorizációját, valamint közvetve a tematikus-szerep adók és szerep viselők viszonyát, hanem meghatározó szerepet játszik számos más alapvető nyelvi jelenségben is. Így feltétele az esetadásnak (csak kormányzó kategória adhat esetet a kormányzottjának); korlátozza a különféle NP-típusok megoszlását (lexikális NP vagy nyom csak kormányzott pozícióban, az üres PRO névmás viszont csak kormányzatlan pozícióban, például infinitivus alanyaként jelenhet meg); s fontos tényezője a megkötés-elveknek (a kormányzó kategória, azaz a mind a kormányzót, mind a kormányzottat magába foglaló minimális kategória szolgál a koreferencia-szabályok hatókörével), stb.

Ami például az esetadást illeti, az olyan NP, amit az INFL [+tense] kormányoz, nominativusba kerül (az alany esetadója tehát az igei személyrag), az olyan NP, amit a V kormányoz, objectivusban áll, az olyan NP pedig, amit a P kormányoz, obliquusban. (E három szintaktikai eset az angolban azonos, zéró morfológiai esetként realizálódik.) Az alábbi szerkezetben megjelenő NP:

[NP ... N]

genitivusba kerül. A vonzatok valamint a határozók nem szerkezetileg meghatározott, hanem úgynevezett inherens esetet kapnak.

4. A megkötés elmélete a különféle NP-típusok referenciális sajátosságait általánosítja zseniális egyszerűséggel. A megkötés-elmélet elvei a szemantikai értelmező komponens, a logikai forma részei. A generatív elmélet tehát, mely korai szakaszában a strukturalizmushoz hasonlóan azzal állította félre a szemantikát, hogy túl bonyolult ahhoz, hogy a tudomány akkori eszközeivel rendszeresen vizsgálható legyen, lassan, lépésről lépésre kezdi meghódítani a jelentéstant; legalábbis azokat a területeit, melyek a mondatgrammatika keretein belül, a világról való tudásunk figyelembe vétele nélkül is vizsgálhatók.

- A megkötés elmélete a következőképpen csoportosítja a nominális kifejezéseket:
1. anaforák (azaz olyan NP-k, amelyeknek nincs inherens referensük, így a visszaható és kölcsönös névmások, valamint az NP-mozgatás nyomai)
  2. névmások (pontosabban személyes névmások)
  3. R- (referáló-) kifejezések (azaz a logikai értelemben nevekként funkcionáló lexikális NP-k)

A megkötés-elmélet lényegében három alapelvből áll:

- A) Az anafora kötve van kormányzó-kategóriájában
- B) A névmás szabad kormányzó-kategóriájában
- C) Az R-kifejezés szabad

Egy kifejezés akkor van kötve, ha koindexálva van egy vele meghatározott szerkezeti relációban álló (lényegében fölérendelt vagy mellérendelt) argumentummal. Az A) elv tehát azt mondja ki az anaforákról, hogy kormányzó kategóriájukban kell, hogy legyen egy szerkezetiileg föléjük vagy melléjük rendelt antecedensük. Ezek a feltételek teljesülnek (5a)-ban, de nem teljesülnek (5 b—d)-ben. (5b)-ben az anaforának nincs antecedense, (5c)-ben az antecedens nem fölé- vagy mellé-, hanem alárendelt viszonyban áll az anaforával, (5d)-ben pedig kívül esik az anafora kormányzó-kategóriáján.

- (5) a) *Johni killed himself<sub>i</sub>*  
*Johni megölte magát<sub>i</sub>*
- b) *\*Himself killed*  
*\*Sajátmaga megölt*
- c) *\*Himself<sub>i</sub> killed John<sub>i</sub>*  
*\*Sajátmagai megölte John<sub>i</sub>*
- d) *\*John<sub>i</sub> said that Mary killed himself<sub>i</sub>*  
*\*John<sub>i</sub> (azt) mondta, hogy Mary megölte magát<sub>i</sub> (John<sub>i</sub>)*

Ugyanezek a feltételek szabályozzák az anaforák típusába tartozó NP-nyom előfordulását is:

- (6) a) *John<sub>i</sub> was killed t<sub>i</sub>*  
*John<sub>i</sub> megöletett t<sub>i</sub>*
- b) *\*t was killed*
- c) *\*t<sub>i</sub> was killed John<sub>i</sub>*
- d) *\*John<sub>i</sub> seems that it was killed t<sub>i</sub>*  
*\*John<sub>i</sub> látszik, hogy megöletett t<sub>i</sub>*

A névmásokra nézve azt mondja ki a B) elv, hogy kormányzó-kategóriájukban nem lehet antecedensük. Így (7a)-ban a *Peter* és a *him* koreferenciája kizárt. (7b)-ben viszont már lehetséges (bár nem kötelező) koreferenciájuk, hiszen az antecedens kívül esik a névmás kormányzó-kategóriáján.

- (7) a) *John<sub>i</sub> killed him<sub>j</sub>*  
*John<sub>i</sub> megölte ő<sub>j</sub>*
- b) *John<sub>i</sub> thinks that Peter will kill him<sub>i</sub>*  
*John<sub>i</sub> (azt) hiszi, hogy Péter meg fogja ölni ő<sub>i</sub>*

A C) elv azt jelenti, hogy az R-kifejezések mondatukban egyáltalán nem lehetnek koindexálva egy melléjük vagy föléjük rendelt NP-vel, az akár kívül, akár belül esik kormányzó-kategóriájukon. Így például mind (8a), mind (8b) csak úgy értelmezhető, hogy a két *John* NP két különböző személyre utal bennük.

- (8) a) *John<sub>i</sub> killed John<sub>j</sub>*  
*John<sub>i</sub> megölte John<sub>j</sub>*
- b) *John<sub>i</sub> thinks that Peter will kill John<sub>j</sub>*  
*John<sub>i</sub> (azt) hiszi, hogy Péter meg fogja ölni John<sub>j</sub>*

5. A Lectures on Government and Binding nem könnyű olvasmány; lényegében logikai jellegű bizonyítások sorozata, a felállított tételek és lehetséges alternatíváik aprólékos elemzése, összevetése, mérlegelése. A levezetések feltételezik a kiterjesztett sztenderd elmélet bizonyos korábbi eredményeinek ismeretét is. A könyv nyilvánvalóan nem a generatív nyelvészettel most ismerkedőknek íródott, vagy az egyéb nyelvészeti irányzatok és rokon tudományok azon képviselőinek, akik csupán a generatív elmélet általános irányvonala, főbb eredményei iránt érdeklődnek. (Számukra inkább Chomsky 1980-as Rules and Representations című könyve ajánlható.) A generatív grammatika művelői számára viszont a Lectures on Government and Binding kézikönyv; a 70-es évek generatív nyelvészeti eredményeit összefoglaló s az elkövetkező évek kutatásait nyilvánvalóan meghatározó alapmunka, melynek fontossága csak az 1965-ös Chomsky mű, az Aspects of the Theory of Syntax akkori jelentőségéhez fogható.

## Hivatkozások

- CHOMSKY, N. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Mass.  
 CHOMSKY, N. (1973) „Conditions on Transformations.” in S. Anderson és P. KIPARSKY (szerk.), *A Festschrift for Morris Halle*. Holt, Rinehart and Winston, New York.  
 CHOMSKY, N. (1980) *Rules and Representations*. Columbia.

É. KISS KATALIN

Nagy Ferenc: *Kriminalisztikai szövegelemzés*

Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 172 l.

A téma fontossága és időszerűsége vitán felül áll. A nyelvészeti ismeretek és módszerek felhasználásának kriminalisztikai ágáról már a napisajtó is hírt adott egyszerűen, tehát az olvasóközönség nagyobb része valamennyire már fel van készítve az ilyen mű fogadására. Ugyanakkor még az érdekelt szakemberek egy részének sincsenek megbízható ismeretei a szóban forgó kriminalisztikai vizsgálatok jellegéről, eredményéről, lehetőségeiről. Az érdeklődés azonban mind a szakemberek körében, mind az olvasóközönség szélesebb köreiben fel van keltve, s ezt ki kell elégíteni. Erre vállalkozik a jelen mű szerzője, s feladatát lényegében jól meg is oldja.

A téma tudományos vizsgálata több oldalról is kellőképpen meg van alapozva. Egyrészt aránylag jól ismertek már a szövegnyelvészet eredményei, másrészt nemcsak elegendő ismeretanyag, hanem kellő tapasztalat is áll már a rendelkezésünkre ahhoz, hogy a nyelvészet kriminalisztikai alkalmazásáról megfelelő színvonalon, megbízható eredmények alapján be lehessen számolni. Ezt mutatja már A nyelvész szerepe a kriminalisztikában címen 1977-ben megjelent kiadvány is.

A szerző szakmai kompetenciája vitathatatlan. 1972 óta rendszeresen végzett kriminalisztikai szövegelemző munkájának eredményességéről tanúskodnak ebben a tárgyban megjelent — sajnos kicsi publicitású — cikkei is. Emellett a szerzőnek a kvantitatív nyelvészeti vizsgálatok területén szerzett elméleti és gyakorlati jártassága is elismert. Nagy Ferenc munkája elsősorban módszertani érdekű. Vizsgálatait igyekezett kezdetről fogva a kvantitatív módszerek segítségével végezni, ezért ebben a vonatkozásban jól kialakított, szinte kerekded képet tud nyújtani. A rövid szövegek kvantitatív vizsgálata során természetesen nem lehetett változtatás nélkül alkalmazni az ismertebb mennyiségi vizsgálati módszerek nagyobb részét, ezért itt a szerző alkotó módon nyúlt a mennyiségi elemzés és a statisztika eszközeihez, új eljárás módokat alakítva ki — a nyelvi anyag jellegének, igényeinek megfelelően. Munkájának kétségkívül az a legeredetibb és egyben legjobb része. Dicséretére szolgál a szerzőnek, hogy ennek ellenére sem fetisizálja módszereit, tisztában van azzal, hogy nem lehet mellőzni a kvalitatív elemzést sem. Ilyen módon tehát a szerző a komplex elemzés hívének vallja magát. Ez a felismerése is mindenképpen érdeme a szerzőnek, illetve művének is. — A szoros értelemben vett nyelvi elemzés az ún. tartalomelemzéssel egészül ki a műben. A kettő együtt többet tesz lehetővé megragadni, mint csak az egyik vagy csak a másik. A kettő teljesebb összhangjának, megfelelő arányának, összefüggéseinek vizsgálata azonban részben még a jövő feladata. — A mű módszertani beállítottságából adódik talán, hogy ide kívánczoló nyelvészeti ismerettári anyag kevés van a dolgozatban. Természetesen nem kérhetjük számon a szerzőtől egy szakismerteti enciklopédia bedolgozásának elmulasztását. Valamivel több ismeretanyag azonban itt-ott mindenképpen „jól jött” volna, s nemcsak változatosabbá, hanem — különösen a nem nyelvész-szakemberek körében — meggyőzőbbé is tette volna a művet. Emeli viszont a mű értékét, hogy a szerző nem „általában” beszél, nem fiktív példákkal dolgozik, hanem a maga konkrét elemző munkájának anyagán szemlélteti megállapításait. Ezzel nem követ el indiszkréciót, másrészt — ami nagyon fontos — életszerűbbé és hitelesebbé teszi mondanivalóját. A példák azonban nem mindig „ülnek”. Kerülnek nem tipikus, nem szerencsésen megválasztott példák, máskor egy-egy példának az értelmezése vitatható vagy éppenséggel téves.

Nagy Ferenc munkája könnyen olvasható, jól érthető, ezért nemcsak a szakemberek, hanem a szélesebb olvasóközönség igényét is jól kielégíti. A tudományos értekezés és az ismeretterjesztő irodalom szerencsés ötvözete ez a munka. Megismerheti belőle a nem szakavatott olvasó is a szövegelemzés kriminalisztikai alkalmazásának sok különféle feltételét, bizonyos módszertani eljárásait stb. Mindez jó és hasznos, amellyel szakszerű is. Abban azonban itt-ott van némi következetlenség, ahogyan a szerző az egyes megállapí-

tásokkal kapcsolatban általánosít. Megállapításai értelemszerűen annak az anyagnak a korpuszára kell hogy érvényesek legyenek, amelyet gyakorlati szövegelemző munkájában évek folyamán feldolgozott. Más összetételű szöveganyag ugyanis kisebb-nagyobb mértékben ettől eltérő általánosításokat tesz lehetővé.

A névtelen levelek szövegezőinek személyiségjegyeit tárgyalva a férfi-nő problémával foglalkozik legrészletesebben a szerző. Kétségtelenül ez a dolgozat egyik legtartalmasabb részfejezete, jóllehet ez sem terjed ki mindenre, s egyben-másban talán vitatható is. A többi személyiségjegy kifejtése kevésbé részletes, némelyik kissé elnagyolt is itt-ott, különösen a regionális hovatartozás jegyeinek tárgyalása.

Módszertanilag problematikusnak látom az érthetőség szempontját mint kiindulást a kriminalisztikai elemzésben. Ami nyelvhelyességi, retorikai stb. szempontból központi kérdés lehet, a személyiségjegyek keresésében vagy egyéb kriminalisztikai célkitűzés elérésében nem sokat mond, mert tkp. nem arra ad választ, ami kérdésként felmerül.

Látszólag nem tartozik a legszorosabban a tárgyhoz az önéletrajzok és a búcsúlevelek tárgyalása. A valóságban azonban — némileg járulékos jellege ellenére is — sok fontos tanulsággal szolgál ez a két fejezet is.

A mű egészének értékelését összegezve hangsúlyozom, hogy a tárgyalt munka mind tudományos értelemben, mind a közművelődés igényeinek szempontjából nézve igen értékes, ezért nem csak a kriminalisztikában jelent eseményt.

JUHÁSZ JÓZSEF

## Bolla Kálmán: A Conspectus of Russian Speech Sounds

Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 160 l. + 79 tábla

1. BOLLA KÁLMÁN művének az ismertetése két fő aspektusban végezhető el. Az egyik és gyakorlatiasabb az, hogy mit adhat egy olyan atlasz, amely jórészt merőben új módszertani felfogásban, világszínvonalúan elsőrangú műszaki háttérrel egy nagy indoeurópai nyelv beszédhangjait mutatja be regisztrátumokban, képekben, értékelő leírásban, meghatározásokban és méréseredményekben. A válasz egyértelmű: ez a kötet alkalmas rá, és tudomásom szerint ma egyedül ez a kötet alkalmas rá, hogy Los Angelesből Novoszibirszkig korszerűen oktassák belőle az orosz beszédhangok standard kiejtését, felhasználják nyelvtanárok (tovább)képzésére és az egyetemi oktatásban, orosz anyanyelvűek beszédművelésének területén és logopédiai képzésében. Ha tehát egy munka „hasznosságának” egyik ismérvéül azoknak a számát vesszük alapul, akiknek az közvetlen napi gyakorlatában segíthet, akkor ez a lélekszám vetekszik Jones The English Pronunciation-jével, amely talán a legtöbb kiadást megért és legnagyobb példányszámú fonetikai (és nyelvészeti) munka. Bizonyos, hogy ez a körülmény önmagában is biztosítja a szerzőnek — az említett és említendő erények mellett — a nemzetközi érdeklődést és elismerést.

A másik szemléleti sík természetesen a szorosabb értelemben vett tudományé. Itt röviden arról van szó, hogy az orosz ejtés, egyáltalán az orosz nyelv hangtani rendszere a modern nyelvészet érdeklődésének állandóan a középpontjában volt és van. A prágai iskola új nyelvészeti programja — főként JAKOBSON révén — elszerűtellel adta elő téziseit éppen az oroszra adatolva, de a generatív fonológia egyik legjelentősebb alakja, MORRIS HALLE szintén az oroszra alkalmazva mutatta be elméletüknek működését. Ami pedig a hangtan másik és régibb területét illeti, GUNNAR FANT módszeresen kifejtett elmélete az ejtés és az akusztikai tényezők közötti összefüggésről nemkülönben az orosz ejtést választja dokumentációjának tárgyául. Csupán a csúcsokon végigpillantva is világos, hogy Bolla Kálmánnak jól megművelt területen kellett újat nyújtania, és ez nem könnyű, ha tekintetbe vesszük, mennyivel nehezebb ilyen terepen, mint a bejáratlanon, heurisztikus értékeket találni. Az értékek közül ebben a vonatkozásban általánosságban kívánczik kiemelésre, hogy az orosz beszédhangok minúciózus (a szó szoros és átvitt értelmében) anatómiai rajza a fonológiai elméleteknek is „aládolgozik”.

De nem maradhat említés nélkül azoknak a haszna sem, akik kontrasztív fonetikai témákkal foglalkoznak, és ez a vonatkozás megint csak a praktikus értékelő szempontokhoz vezet vissza.

2. A kötet tartalmáról mindenekelőtt a következőket kell elmondani. Nyersanyaga 78 orosz elemi beszédesemény „a beszéd folyamatából (hangláncolatból)” kimerevítve. Ha



arra gondolunk, hogy a természetes nyelvek fonémaállományának összegét általában 10 és 70 egység között szokták megjelölni, rögtön szembetűnik, hogy ez a szám még a vezérváriánsok tekintetbevételével is magas. A magyarázat az, hogy az elemi beszédesemények — döntő többségben fonémarealizációk — közül azok sem maradnak figyelmen kívül, amelyek csak meghatározott morfológiai helyzetekben és idegen szavakban fordulnak elő, amelyek tehát még egy szigorú beszédhang-tipológia egységei között sem tekinthetők önállóknak [önmagukban adótnak]. Ez a készletbővítés mindjárt az atlasz egyik módszertani novuma. Rögtön idekívánczozik a másik is: az ilyen jellegű fölmérések hangkapcsolatokban megvalósuló, igazodás útján keletkező variánsformákat figyelembe szoktak venni, de a morfémahatárok fonotaktikai következményeként sajátosan alakuló ejtés-változatokat nem. A szerző szemlélete teleobjektívként dolgozik, s döntése több mint szerencsés. Ugyanis fonetikai és fonológiai szükségszerűség, hogy az elemi beszédesemény minden fajta fölmérésében a beszéd folyamat jellege, illetve a folyamat jelleg minden lehetséges vonatkozása — legalább az elemek sorozatának szintjén — kifejezésre jusson. (Hogy ez a gyakorlatban milyen módon válik szükségszerűvé az ismertetett munkában, arra az eljárás módok leírásával foglalkozó egyik fejezet, a labiográfia ismertetése külön is felhívja a figyelmet az ajakmozgások átfedéseinek különösen látványos jelenségeiről szólva, l. 27. l.) Az említett elv fenti, hosszabb méltatását az indokolja, hogy a szerző szerény és szófukar ebben a vonatkozásban. Például — saját nyilatkozata szerint (vö. 7. l.) — koncepciója nem tartalmazza a közlés dinamikus aspektusait, amelyek pedig tudományos tematikájának állandóan bővülő körében, új és új módszertani eljárások igénybevételével, egyre inkább kutatásainak középpontjába kerülnek. A demonstrációs anyag mégsem merev állóképek sora. Sokkal inkább emlékeztet mikroszkópikus metszetekre, amelyek belső összefüggéseket mutatnak fel, és a beszédmozgások egyes *lt* állapotában az ejtés- és akusztikai mozzanatok egymáshoz való viszonyában tárják föl a beszédtevézők aktuális „erőviszonyait”, részvételük kölcsönhatásainak módját, és ezzel közvetve máris láttatják azokat a folyamatokat, amelyek túlsúlyosak egy egységnyi beszédesemény ejtésfiziológiai és fizikai felépítésének eldöntésében. Azonban egy másik helyes metodikai választás is alátámasztja, hogy a dinamikus aspektus — áttételesen — ott van Bolla Kálmán szemléletében. Ha izolált ejtésű hangtípusok alkotnák az anyagot, a viszonylagosan állandó szakaszok bizonyára szintén jó felvilágosításokat adnának a hangtípusok vizsgált paramétereiről. Meglehet, kiválóan dekoratív ábrák is nyerhetők, alkalmasint kevesebb fáradsággal, ha nem teszünk egyebet, mint egy a közlő hite szerint tökéletes ejtésű hangot preparálunk. Am a szerző csak fonológiailag hiteles ejtésszakaszból vett mintákkal dolgozik: minden tablóján olyan fonetikai egységeket tüntet föl, amelyeknek alapjául „valódi” nyelvi alakzatok szolgálnak. Ez kettős haszonnal is jár. Egyrészt a regisztrálásra kizemelt minták magukban hordozzák a beszédhangnál nagyobb beszéd-egységeket fonetikailag és akusztikailag alakító — ahogy a szerző mondaná — „hangtestformáló” szabályok hatását és nyomait. Ezek az izolált ejtésben per definitionem nem érvényesülnek. Másfelől, és ez az, ami a szerző folyamatközpontú szemléletének látványosabb, de nem haszontalanabb eredménye, hogy a feldolgozás képet ad a hangátmenetekről is. E mozzanatot azért fontos kiemelni, mert a hangátmenetek jelentőségére csak az utóbbi egy-két évtized tanította meg igazán a fonetikusokat.

3. A kötet metodikai eljárásainak ismertetése is több pontról indulhat. Ez a metodika komplex, részben abban az értelemben, hogy artikulációs és akusztikai eljárásokat egyaránt felhasznál, részben úgy is, hogy ezeket általában egyidejűleg alkalmazza az egyes beszédhangokra vonatkozólag. Legmélyebbre tekintő a röntgenográfia, de akár röntgenometriát is mondhattunk volna, hiszen ábráit kis híján másfél tucat rögzítő pont alapján vizsgálja, és ugyanez áll labiográfiai módszerére is, ahol négy mérőpontot használ az ajkak elmozdulásának regisztrálására és mérésére. A palatográfia és a linguográfia párhuzamos vizsgálatakat jelentenek, és ugyanúgy párhuzamosan, egymás kiegészítve alakulnak az akusztikai elemzések: a rezgésformák elemzéséhez az elektroakusztikai rezgésábrázolások és mérések (oszillográfia), illetve az ezeken már nem analízálható, magasabb frekvenciaértékű összetevőket is láthatóvá, mérhetővé tevő spektrográfia (l. 25—44. l.). Nem esik szó róla külön, de a szerző még egy eljárást igénybe vesz. Hangértékelő felfogásának ellenőrzése végett, a „diftongoid, triftongoid” hangtípusnak mint sajátos ejtési formának a tipológiai megítélése érdekében percepciós tesztek is készített (l. 61. l.).

Naiv szemlélőnek tűnhet úgy, hogy a fonetikai jelek használata egyszerű rutin, aminek semmi köze módszertani kérdésekhez. Ez azonban még akkor sem lenne igaz, ha volna egy minden esetre kádenciát mondó, véglegesen rögzített átírási séma. Ilyen termé-

szetesen nincs, de az átírásról szóló részt azért is a módszertani ismertetés körébe kell vonnunk, mert Bolla itt is újdonsággal szolgál. Részben a diakritikus jelek körének bővítésével, amely arra jó, hogy pontosabban jelölhesse meg a hangértékeket, másfelől pedig a fonetikai hosszúságfokozatoknak megfelelő, valós ejtési időtartamok jelzése végett. Folyamatos szövegek fonetikai átírásában talán zavart okozna ilyen mértékű részletezés, itt azonban helyénvaló, és az újítások a célnak megfelelő akribiával utalnak a tabló egyik vagy másik képeinek mozzanataira. Az APhI mellékjeleiben pedig kevésbé járatos érdeklődő visszalapozhat a 47—57. lapokra, ahol bőséges példaanyag áll rendelkezésre. (A cirill átírási változatra ugyanez áll.)

4. Az orosz beszédhangok leírása voltaképpen a módszertani elvek folytatásával kezdődik, legalábbis abban az értelemben, hogy a hang bizonyos minőségi jegyeinek kialakulásában nem kizárólag a hang egyedi kvalitásjegyei, hanem a hangkörnyezet is erős szerepet játszik, sőt a szó „struktúrája” [fonotaktikai—morfonemikus felépítése] vagy a hangsúlyos helyzet egyes ejtési—hangzási jellemzők megformálásában a legnagyobb fokú befolyással van. (Az előbbi a mássalhangzók palatalizáltságának meglétében érzékelhető, míg a második a magánhangzók hosszúságának szupraszegmentális szabályozásában.) Ugyanitt kell megemlíteni, hogy Bolla Kálmán fonetikai kategorizálásában — az egyes magánhangzók hangmenetének fázisai, ejtési terminusokban kifejezve: a nyelv mozgásiránya alapján — három magánhangzó-csoportot különböztet el, a monoftongus-, a diftongus- és a triftongusszerűeket. A nyelvész persze megszokta, hogy vannak fonetikai típusegységek, amelyek felbontásukban mutatják meg igazi arculatukat. Egy affrikáta — noha egyetlen és önálló fonemikus egység — éppen ejtési fázisváltása révén az, ami. Amennyire azonban tudom, ennek a fázisváltásnak a magánhangzó értékelésében való felhasználása, tehát mint tipológiai elv, teljesen új, és minél szükségszerűbb a felhasználása, újdonságértéke is annál nagyobb.

A munka legterjedelmesebb leíró fejezete az egyes orosz beszédhangok definícióját adja (60—148.). A definíció szó úgy értendő, hogy nemcsak azok az ejtési ismérvek vannak felsorolva, amelyeket a generatív fonológia disztinktív jegyeknek nevez, hanem az ezeket megvalósító sajátosságok fonetikai és akusztikai tényezőinek adatai, a mindenkori vizsgálati módszer mértékegységeiben. A magánhangzók között az alábbi jellemzők alapján tesz különbséget a szerző:

- a fő artikulációs jegyek szerinti meghatározás általában,
- az állkapocs nyílásszöge,
- az ajkak távolsága vízszintes, illetve függőleges irányban,
- az ejtés időtartamátlaga,
- az alafrekvencia aktuális átlagértéke és
- az első öt formáns átlagos frekvenciaértékei.

A mássalhangzóknál a különbségtevéshez alapul vett ismérvek pedig:

- a gége, illetőleg a hangszalagok szerepe
- a nyelvcsap helyzete,
- a képzés helye,
- a nyelv és a nyelvgyök részvétele a képzésben,
- a képzőszervek konfigurációjának típusa,
- az állkapocs és az ajkak helyzete,
- képzési időtartamátlagok,
- az általános rezgéskép és
- az akusztikai szerkezet.

A szóbeli jellemzésen kívül sor kerül az egyes magánhangzók egymáshoz való viszonyának ábrázolására egy kivetített szájjüreg sematikus rajzán, a mássalhangzókat e tekintetben pedig táblázat foglalja össze. Az ábraanyagban (l. 158. és 160. l.) mindezek egy a röntgenképekből kirajzolt, a beszédszervek keresztmetszetét mutató rajzon is megjelennek. A szöveges rész maga rövid, összegző bibliográfiával zárul. Ez az irodalomjegyzék csak azokat a műveket tünteti fel, ha nem tévedek, amelyek Bolla Kálmán atlaszának közvetlen ihletői voltak. (Vagyis például nem tartalmazzák az elméleti megjegyzések, mint amilyen a nyelv és a beszéd összefüggéséről szólók, irodalmi utalásait.)

5. A könyv minden kétséget kizáróan legmutatósabb része az orosz beszédhangok táblái, a tulajdonképpeni atlasz. Ezekben a következő jellemzők láthatók: kilenc filmkocka sora az ajkak és az állkapocs állásának oldal- és frontálképével, amelyek az ejtés kezdő és végpontja között mutatják az artikulációs folyamatot, a tiszta fázis egy időpillanatának megfelelő kép, a fenti kilenc kocka egyike, kinyitva,

a hang spektrogramjának amplitúdó-keresztmetszete,  
 a hang oszcillogramja (rezgésképe), négy változatban, amelyek a felbontás csök-  
 kenő fokozatainak felelnek meg,  
 a hang jele APhI és orosz átírásban, köztük a példaszó, amelyben a hang előfordul,  
 a hang spektrogramja egy az eredeti alapján készült rajzolon,  
 a fej mediánszagittális tengelyében készült profilkép a beszédszervekről, röntgen-  
 felvételen,  
 ugyanennek kirajzolt sémája.

A dolog természeténél fogva az ábraanyag bemutatásában a recenzens kénytelen arra a kijelentésre szorítkozni, hogy a képanyag összeállítása páratlan gondosságra vall, s hogy a kivitelezés gyönyörű. (Itt csupán azt a szövegközi megjegyzést teszem, hogy talán jobb lett volna a spektrogramok esetében is — az oszcillogramokhoz hasonlóan — az eredeti regisztrátumok fényképeit közölni, valamint az oszcillogramokhoz is mellékelni valamilyen skaláris tájékoztatót.)

6. Minden mű nyitva hagy bizonyos számú kérdést. Ezek egy része olyan, hogy éppen az adott munkából adódóan, a megfelelő tudományszak továbbviteléhez szükséges a felvetésük. De akadnak kritikai kérdések is, és semmi értelmét nem látom, hogy néhányat ezek közül is föl ne vessek.

Jogosnak kell elfogadnunk a szerzőnek azt az állásfoglalását, hogy tárgykörén túlmutató elméleti kérdéseket részletesen nem érint. Természetesen így sem úszhatta meg, hogy ne ejtsen szót arról, mi a beszédhang státusa az emberi kommunikációban, s milyen utat jár be a nyelvi jel az emberek közötti nyelvi érintkezésben. Ezzel kapcsolatban definíció rövidségi közlésekről van szó a „Nyelv és beszéd”, illetve „A beszédlánc szakaszai” cím alatt (l. 15—16. l.). Teljesen igazuk van az itt előadott alapösszefüggéseket leíró bekezdéseknek (amelyekben röviden még a beszéd nyelvtudománytörténeti szemléletének alakulásáról is szó esik). A beszéd valóban a nyelvi jel megvalósításának a közege, és a jel útjának fontosabb stációi is azok, amelyeket Bolla megjelöl. Fölmerül azonban a kérdés — és ezt éppen a munka újszerűsége veti föl —, vajon nem kellett volna-e már itt említést tenni azokról a függőségi viszonyokról, amelyek a jelsort tartalmazó jelzések egy „ablaknyi” szakaszának, egy elkülöníthető egységnek az adott helyen való megformálásában meghatározó szerepük. Bolla Kálmán atlaszában az egységnyi jelzések típusait mindenkor egy folyamat részeként kapjuk (ez az említett, következetesen végrehajtott módszertani újszerűség). Még ha magától értődőnek látszik is a tablók és az elemző jellemzések alapján, hogy ennek így kell lennie, azt az elméleti ziccert, amelyre a választott megoldás indoka támaszkodik, nem hagytam volna ki. Vagyis: részletesebben leírtam volna, milyen vektorok eredőjeként jönnek létre egy aktuális egység meghatározó paraméterei, különös tekintettel a fonotaktikai, elsősorban a szomszédosnál távolabbról ható jelzészészek hatásáról, az időzítési függvény változóról, valamint a szupraszegmentális tényezők közvetett (vissza)hatásairól ejtve szót. (Hadd tegyem itt azt a recenzíók megszokott stílusától elütő megjegyzést, hogy e kifogásban nem rosszállás van, hanem a remény, hogy e mozzanatok leírása és hasonlóképpen alapos dokumentálása a szerző egy következő kötetének lesz a tárgya. Munkásságának ismeretében biztonsággal állíthatom, hogy Bolla Kálmán életművében egy ilyen munkának a helye már megvan.)

Kihagyásoknak, rövidítéseknek, jelzészzerű meghatározásoknak, alapösszefüggések lapidáris elintézésének azonban van egy másik — csaknem elkerülhetetlen — átka is. Az elnagyolt megfogalmazások, legyenek mégoly jószándékúak is, téves képzettársításokat öbresztenek. Két ilyen találtam a rövidebb fogott elméleti részben: nem tudjuk meg, mi a fonológiai helyzetük azoknak az egységeknek, amelyekről a kötetben csak annyit áll, hogy „építőelemei” (az orosz szöveg szerint „teljes értékű szerves építőelemei”) az orosz beszédnek (7., illetve 9. l.). Hasznos lett volna, ha a szerző erről felvilágosítást ad, például társszerzőségben írt tankönyvnek bizonyos idevágó részleteit közölve. A másik: félreérthető az a nyilatkozat, hogy „a beszéd a nyelv formája”, hiszen mind a beszédnek, mind a nyelvi jelek sorozatának megvan a maga formája, illetőleg, beszédsemény és nyelvi jel megfelelésének ontológiai szerkezete aligha intézhető el ilyen sommásan.

Egy ilyen természetű, ilyen nagy igényű és széles körű használatra számot tartó mű megérdemelt volna egy lemezmelletket. Talán nem is a dokumentatív érték hitelesítése végett, hanem azért, mert az illusztráció úgy teljesebb lett volna.

Végül pedig hadd zárjam az ismertetést azzal, amivel kezdtem: a kidolgozás alaposága, az előadásmód egyszerű és világos volta, a táblák meggyerő szépsége komoly használati értéket ígér a műnek, amelynek „terítéséhez” — az Akadémiai Kiadó mellett — a Böhlau Verlag (Köln—Wien) is csatlakozott.

SZENDE TAMÁS

## Финно-угорский музыкальный фольклор и взаимосвязи с соседними культурами

Sajtó alá rendezte: INGRID RÜÜTEL, Eesti Raamat, Tallinn 1980. 335 l.

Három évvel a finnugor zenékről szóló első tanulmánykötet megjelenése után, 1980 végén, Tallinnban megjelent a második kötet is, hasonló gazdag tartalommal. A sajtó alá rendező INGRID RÜÜTEL, az észt népzene-kutatás kiemelkedő egyénisége — 17 szovjet kollégája mellett — ebben a munkában újra, szerzőként is közreműködött.

A második kötet szerves folytatása az elsőnek, sokoldalú megvilágítása a kimeríthetetlen témakörnek, újabb jelentős állomás a finnugor zenék megismerésének útján.

Aki próbálkozott már finnugor zenei kutatással, az tudja, hogy ez a munka mennyi sajátos nehézséggel jár. Az egymástól messzire sodródott rokonnépek múltja sűrű homályba vész és sok bizonytalanság lengi körül az elmúlt évszázadok során kialakult újabb kapcsolataikat is. Fokozottan érvényes ez a szellemi hagyományokra és köztük a zenére, melyben a már százéves feljegyzések is ritka, becses dokumentumoknak számítanak. A korábbi időkben pedig semmi nem áll rendelkezésünkre.

A kötet előszavában kiemelt „még” és „már”, mely a még gyűjthető és ugyanakkor már jól tanulmányozható finnugor zene szerencsés helyzetére utal, más értelemben is végigkíséri a mi munkánkat. Szüntelen gondunk, hogy századunk végére még mi maradt meg a régi hagyományból s ami megmaradt, azt vajon mi élte? A természetes, belső szükséglet-e vagy valami mesterséges, külső hatás? Másrészt, elég-e már az, amit tudunk, hogy bármit is biztos kimondhassunk? Nem vagyunk-e túl bátrak akkor, amikor kevés anyag birtokában ítélezünk? Közismert, hogy a finnugor zenékről nagyon különbözőek az ismereteink. Vannak közösségek, melyeknek a hagyományából elég sokat megtudtunk már, másokéból viszont alig sejtünk valamit.

A kötetben szereplő tanulmányok hatalmas területet ölelnek fel, de messze esnek egymástól a választott témák és eltérőek a közlésmódok is. Az észteket és a nyenyecéket több ezer kilométer választja el egymástól s alig lehet egy napon említeni a szibériai tajgán folyó munkát és a számítógépes kísérleteket. Mégis, jól élférnek egymás mellett, sőt kiegészítik egymást és egyúttal hatalmas távlatot tárnak elénk. A kötet egyik nagy tanulsága a finnugor zenei kutatások sokrétűsége: az obi-ugor medvénekektől az elektronikus mikroanalízisig.

A könyv címéből és a tanulmányokból is kiolvasható, hogy a jövő kutatása, a finnugor zenék területén is, nem csupán egy-egy nép, hanem sokkal inkább egy-egy nagyobb terület zenei hagyományának a vizsgálata felé fordul. A nemzeti önismeret vágya előbb a saját, a hazai hagyományok feltárását ösztönzi, de egyszer eljön az idő, amikor a kutatás távolabbi területekre lép. Mindenkinél vannak szomszédai s hatásuk alól nem tudjuk kivonni magunkat. Saját magunk megismeréséhez, bizonyos mértékig a másoké is hozzátartozik. A finnugor népzene-kutatás határait is előbb-utóbb ki kell tágtítani. A kultúrák között nincsenek éles határok. A népek közötti érintkezés soha nem korlátozódik egyetlen pontra, hanem térben és időben is szétterül. Az átmeneti sávok egyre szélesebbek.

A több mint 300 oldalas könyv hat fejezetre oszlik. A jelen keretek között ezekre csak néhány szóval utalhatunk.

I. Több tanulmány témája a hangszerek interetnikus elterjedése szlávok és finnugorok között. A kölcsönös átvétel elősegíthette, hogy a hangszerkölcsönzésben nem volt nyelvi nehézség. A hangszerek neve, lelőhelye és a rajtuk játszott zene évszázadokkal ezelőtti, eddig felderítetlen kapcsolatok megvilágításához nyújthat segítséget. Megszívlelendő közlés, hogy az obi-ugorok hangszeres zenéje még ma is gazdag anyagot kínál.

II. A kötet egyetlen tánc-tanulmánya Karjala és Ingria (a Néva és a Narva folyók között) balti-finn és orosz tánc-hagyományát ismerteti a 18. század végétől napjainkig.

III. A finnugorok egyszólamú zenéje egyes — szlávokhoz közeleső — területeken sajátos többszólamú formát ölt. A mordvinok pl. az alkalomtól függően váltogatják az egy- és többszólamúságot, de ez utóbbi is régebbi és újabb rétegekre választható szét. A szetu-észtek többszólamú énekeinek elemzését a szűk hangterjedelmű szólamok szoros összefonódása nehezíti.

IV. A legterjedelmesebb fejezet nagyrészt balti finnugor zenék beható vizsgálatát foglalja magába. A szetu-észti dalok zenei sajátossága, archaikus balti-finn dallamok modális felépítése, zene és nyelv kölcsönhatása, vepsze és karjalai siratók elemzése szerepel a témák között. Első ízben itt kapunk ismertetést a nyenyecék rögtönzéseiről és régi népszokásokhoz kapcsolódó votják dallamokról.

V. A zenei összehasonlításnak szentelt fejezet az eszkimó és az osztják dallamok állat-szimbolikáját elemzi, majd a cseremisiz zene kétféle is kiterjedő turk kapcsolatairól esik szó.

VI. A közlést a tartui Kreutzwald Irodalmi Múzeum népzenei gyűjteményéről szóló részletes áttekintés, valamint a Szovjetunióban 1973 és 1977 között megjelent újabb finnugor zenei cikkek rendkívül hasznos bibliográfiája zárja.

A kötet használhatóságát növeli, hogy nyelve a korábbinál egységesebb. Az orosz nyelvű közlés, valamint az észttel melletti angol részesítés a könyvnek széles olvasótáborát biztosít.

A tanulmánykötet — mindent összevéve — nagy szolgálattal tesz a finnugor zene ügyének. Az olvasó örömmel veszi tudomásul, hogy az észttelknél jó kezében van a Szovjetunióban élő nyelvrokonaink zenéjének gondozása. Érdeklődéssel várjuk a folytatást

VIKÁR LÁSZLÓ

### Keleti nevek magyar helyesírása

Főszerkesztő: LIGETI LAJOS, szerkesztő: TERJÉK JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 960 l.

Helyesírásunknak régóta sok gondot okozott a nem latin betűs írású nyelvek szavainak és tulajdonneveinek magyarra való átírása. Ez a gond a század negyvenes éveitől csak fokozódott, amikortól egyre-másra hallhattunk, olvashattunk az önállósodó keleti népek politikai, gazdasági és kulturális életéről, megismerkedhettünk irodalmukkal, művészetükkel. Politikusaik, íróik, költőik, művészeik neve ettől kezdve egyre gyakrabban fordult elő sajtótermékeinkben s hangzott el a rádióban és a televízióban, de ugyanazon nevek sokszor olyan eltorzult formákban, hogy az újságolvasó, rádióhallgató nemigen tudott eligazodni a névváltozatok sűrűjében. Kiejteni még kevésbé merészelte a neveket, hiszen a „példaképeknek”: a rádió- és tévébemondóknak az ejtőmódja sem adott — nem is adhatott — biztos fogódzót.

Ez a — különböző szaktudományok helyesírási szabályainak kidolgozását célzó program részeként létrejött és a megfelelő keleti nyelveket tudós fokon ismerő munkatársi gárdával megalkotott — helyesírási kézikönyv azon túlmenően, hogy eligazít a keleti szavak, nevek kiejtésében és magyar helyesírásában, élvezetes stílusban összefoglalja a keleti népekre és nyelvekre vonatkozó mindazon fontos tudnivalókat, amelyekre nemcsak a szakembereknek, de a nyelvileg (is) művelődni vágyó „egyszerű” nyelvhasználóknak is nagy szüksége van.

A „Keleti nevek magyar helyesírása” cím utal arra a fő módszertani elvre, amelyet a munka szerzői a keleti szavak, nevek írásának meghatározásakor követtek. Mivel olyan könyvet akartak a minél nagyobb számú olvasók kezébe adni, amelyet a csak magyarul tudók is megérthetnek és haszonnal forgathatnak, a tudományos átírás mellékjeles betűinek alkalmazása helyett csak az ún. szűkebb magyar ábécé betűit használták fel, s a magyar hangállományból hiányzó hangokat pedig a hozzájuk legközelebb álló hangok betűivel jelölték (vagy egyes esetekben jelöletlenül hagyták, mint például a négyféle egyiptomi és a háromféle arab *h* átírásakor).

Az igen nagy terjedelmű és nagyon is különböző típusú nyelvekből összetevődő köznévi és tulajdonnévi anyagot (a gazdasági, a tudományos élet szakszavait, az irodalom, a művészetek műszavait stb., illetőleg: történeti személyiségek, mitológiai alakok nevét, a saját nemzeti helyesírás alapján rögzített alakban olvasható földrajzi neveket stb.) ez a vaskos, majdnem ezeroldalas könyv kilenc fő fejezetben tárja az olvasó elé.

Az anyag rendszerezése rugalmas. A fejezetek mindegyike meghatározott — de nem azonos — szempontok alapján összetartozó anyagot foglal magában. Egyes nyelveket a történelmi összetartozás alapján (így az ókori Kelet kihalt nyelveit), másokat rokonsági alapon (pl. a sémi, az iráni, a török vagy a mongol nyelveket) vagy földrajzi meghatározottság címén (pl. Dél-Ázsia vagy a Távol-Kelet nyelveit) tárgyal ugyanazon fejezetben a könyv.

A fejezetekben általános tájékoztatást kap az olvasó az illető népek és nyelvek legfontosabb tudnivalóiról: eredetéről, rokonságáról, történetéről, irodalmáról, első, illetőleg legfontosabb szövegemlékeiről éppúgy, mint nyelvjárásairól, hangrendszeréről, alaktanáinak, mondattanának stb. jellemzőiről, az írásbeliség kialakulásáról és az írás jellegéről. Megismerheti az ókori keleti nyelvek három, egymástól teljesen eltérő írás- és

szerét — az egyiptomi hieroglif írásrendszert, a sumer eredetű ékírást és a minden későbbi mássalhangzó-, illetőleg betűírás alapjául szolgáló főnóciái mássalhangzóírást — ugyanúgy, akárcsak például az arámi írásból kialakult arab írást, a turkológiai szempontból olyan fontos rovásírásos szövegmélekek írásrendszerét, a mongoloknál mindmáig élő ujgur-mongol írást vagy az igen bonyolult rajzolatú és igen nagy számú írásjegyekből létrejött ideografikus jellegű kínai írást.

Ezután következik a tulajdonképpeni szabályzati rész: az illető keleti nyelv magánhangzó- és mássalhangzóállományának ismertetése, a magyar nyelv hangállományával való összevetése, az idegen betűk magyar átírására vonatkozó szabályok, a névadási módoknak és a névtípusoknak a leírása, valamint a személynevek, a földrajzi nevek stb. magyarra való átültetésének szabályai.

A szabályok utáni szójegyzékben azok az igen gyakran óriási művelődéstörténeti jelentőségű szavak, nevek, földrajzi elnevezések sorakoznak, amelyek tudományos, irodalmi stb. szövegekben többször előfordulnak. A szójegyzékek minden egyes tétele után rövidítés áll, amely tájékoztat a név, illetőleg a közzszo jellegéről.

A könyv használatát igen megkönnyíti a kötet végén található két egységben közölt mutató: a) a földrajzi nevek; b) az egyéb nevek és közzszo mutatója. A címszavak az utánuk következő fogalmi és politikai-földrajzi rövidítés, illetőleg a törzsanyag felosztására utaló rövidítés alapján minden nehézség nélkül visszakereshetők.

Ligeti Lajos főszerkesztő az előszóban abbéli reményét fejezi ki, hogy a „Keleti nevek magyar helyesírása” „jól szolgálja majd Kelet népeinek, nyelveinek pontosabb megismerését, és a maga eszközeivel eredményesen járul hozzá a magyar közművelődés további fejlesztéséhez”.

Ez a kívánság, remény korántsem megalapozatlan. A szóban forgó, gazdag ismereteket átadó helyesírási kézikönyv művelődéstörténeti szempontból is nagy jelentőségű munka. Aki fejezeit figyelmesen olvassa, az átírási szabályokat alaposan tanulmányozza — legyen az éppen kutató, újságíró vagy előadó — annak kiejtési és helyesírási műveltsége alaposabb, tudása elmélyültebb s látóköre szélesebb lesz.

T. URBÁN ILONA

### Alkalmazott nyelvészeti konferencia

Az Oklahoma State University, Department of Foreign Languages (Stillwater, Oklahoma 74078) 1983. február 18–19-én nemzetközi konferenciát rendez az alábbi címen:

#### Applied Language Study New Objects—New Methods

A konferencia négy témaköre a következő:

OBJECTIVES I: Goals and motives for language study in the 1980's.

OBJECTIVES II: Specific foreign language needs of business, industry, foreign service, military, universities.

METHODS I: Applied language study in the classroom.

METHODS II: New trends in textbook structure, immersion programs lab design; computers and new audio-visual media.

A konferencia anyagát a szervezők külön kötetben kívánják megjelentetni, amelyet érdeklődéssel várunk. — A fel. szerk.